

(6)

İLKELLERDE DİN Dr. Mehmet Emin KILINÇ

ÖZET

İlkel yaşam büyük bir anlam taşımaktadır ve genel olarak toplumsal yaşamı anlamaya izin vermektedir. İlkel dinler, dinsel olgunun bir parçasıdır. Dinle ilgilenen kim varsa bunların son derece değişiklik gösterdiğini, genel olarak dinlerin niteliği üzerine kimi sonuçlara varmamıza yardımcı olduğunu kabul ederler.

Yazara göre vahiy dinlerin niteliklerini tümüyle anlamak için doğal dinleri anlamak gerekir. Çünkü başlangıçta eğer insan belli belirsiz bir vahiy kavramına sahip olmasaydı, daha sonra vahiy olmazdı. Bir başka ifadeyle, doğal dinle vahiy dini arasında ayırım yapmak imkansızdır; çünkü belli anlamda tüm dinler, Tanrı esini dinlerdir, dış dünya ve akıl Tanrısal varlığı insanlara esinlemiştir. İlk antropoloji uzmanlarının kanaat ve bulgularında, din ve dinin kökeni üzerinde söylediklerinde çelişki, tutarsızlık ve hatta art niyetlerin bulunmasının sebepleri neler olabilir?

Anahtar Kelimeler: Din, Emr, Hukuk, İlkeller.

(LAW AND ORDER IN PRIMITIVE SOCIETIES)

ABSTRACT

Primitive human is an exemplary citizen who completely respects the rules of his/her own community and who is ready to obey them at any time. In the same way, following all the rules and restrictions determined by the tribe are accepted as axiom.

Primitive human greatly respects own customs and traditions, automatically submits to orders. Everything is based on the fear of supernatural ideas and punishments, in addition to deep loyalty to “group feeling”. However, has there ever been any person -whether civilized or primitive - who followed the undesired, boring rules and taboos without having difficulties? Nevertheless, this understanding is dominant in the studies about primitive order and primitive rules.

Keywords: Laws, Order, Primitive, Society.

1- Bunu anlamak için önce o dönemin görüşlerinin iyi bilinmesi gerekir. Bu kişiler genellikle duygusal dinsellikle beraber, pozitivizm ve evrimci düşünceyle sınırlı bir entelektüel ortama aittirler.

2- İlkel din üzerine kuramları olan antropologların hiçbiri, asla ilkel bir topluma yaklaşmadılar, bunlar din yayıcılarının, kaşiflerin ve tüccarların verdiği raporlara itimat ettiler.

3- Yerlilere ait kavram, imge, ve sözcükleri anlamada, ifade etmede ve çevirmede yetersizlik gösterdiler.

4- Ayrıca raporlar sadece yanlış değil, aynı zamanda açıkça seçmeceydi. Gezginler genellikle kendilerine ilginç, şaşkın, barbar, komik ve heyecan verici anekdotları not etmeyle yetiniyorlardı. Olaylar arası bağlantı pek yoktu.

5- Uygulanan “karşılaştırmalı yöntem” yetersiz ve mahzurluydu. Dünyanın dört bir yanından gelen bilgiler toplanıyor, bunlar kendi bağlamlarından koparılarak ele alınıyor ve bir mozaik olarak değerlendiriliyordu.

6- Mana, Fetiş, Animist gibi ilkelerin kendilerinden aktarılan terimler güçlüğü bir kat daha artmıştı. Çünkü bunlar kendi bağlamlarından koparılarak ele alınmıyor ve bir mozaik olarak değerlendiriliyordu.

7- İlkelerin eğilimlerini yorumlayanların kafa yapıları yorumlanmalıdır. İçinde buldukları durum ve güttükleri amaç bilinmelidir. Çünkü bu kişilerin tamamına yakını ya bilinemezci ya ateisttiler. Bunların gözünde ilkel dinler diğer inançlardan çok farklı değildi. Yine bunlar ilkel dinlerde Hıristiyanlığa ölümcül darbe indirecek bir silah arıyorlardı. İkel dinlerden hareketle büyük dinlerin ve nihayet “dinin” gözden düşürülmesi hedefleniyordu.

8- Oysa dinsel ideler antropologla ilgili değildir. Antropolog için inanç sosyolojik bir

olgudur, teolojik değildir. Onun işi dinler arasındaki veya dinlerin toplumla arasındaki ilişkilerle uğraşmaktır. Onun incelediği sorun bilimseldir, metafizik veya ontolojik değildir ve yöntemi çoğu zaman fenomenolojiktir.

9- Dinsel inançların kökenini onaylayacak hiçbir belge yoktur. Eksik bilgilerin bütünleştirmek için yazarların kurduğu evrim basamaklarının belki bir mantığı vardır, ama bunların tarihsel bir değeri yoktur.

PSİKOLOJİK KURAMLAR

President de Brosses’un kuramına göre dinin kökeni fetişizmdi. Portekizli denizcilere göre fetişizm, Batı Afrika kıyıları zencilerinin hayvanlara ve cansız nesnelere karşı uyguladığı bir kültü; bu kültürün gelişmesi çoktanrıçılığa, daha sonra da tektanrıçılığa, daha sonra da tektanrıçılığa yol açmıştır.

Doğal mitler okulu, özellikle Hindo-Avrupa dinleriyle ilgilenen Almanların okulu oldu. Bu akımın desteklediği teze göre antik çağın Tanrılarıyla, her çağın her yerde bulunan Tanrıları, kişileştirilmiş doğal olgulardan başka bir şey değildi. Örneğin güneş, ay , yıldızlar, şafak, baharın yenilenmesi, büyük ırmaklar vd. bu akımın en önemli temsilcisi Max Müler olmuştur. Güneş ve gökyüzü gibi elle dokunulamayan şeyler, insanlara sonsuzluk kavramını verirler ve Tanrısallık yaratacak maddeleri sağlarlar. Max Müler, büyük doğal olaylarının Tanrısallaştırılmasıyla dinin başladığını önermiyor ama bunların sonsuzluk duygusu taşıdığını ve simge görevini yerine getirdiğini düşünüyor.

Müler insan ruhunda ve kendi görüntüsel biçimi içinde benzer şekilde inançları inceler. İnsanlar bedenle, yine beden içinde ondan başka bir şeyi duyumsadıklarını ayrı ayrı dile getirmek istedikleri zaman, akıllarına maddi olmayan ve yaşamla bağlantılı soluk sözünü söylemek gelir demektir. Yunanca ruh anlamına gelir “Psyche” sözü yaşamın, ruhun, canın ve ben’in ilkelerini dile getirir. İnsan öldükten sonra “Psyche”, görünmezlerin yeri olan Hades’e gidiyor. Benzer şekilde, başlangıçta can sözü de soluk anlamına geliyordu ve manes (kutsal ruhlar) da gölgelerle aynı anlama geliyordu. Başlangıçta simgesel olan bu anlatımlar, daha sonra somut bir anlam kazanmıştır.

Herbert Spencer, Sosyolojinin İlkesi adlı yapıtında dinin kaynağını ruhlardan çok görünmeyen varlıklarda –esprilerde- aramak gerekir. Ruh geçici bir yaşam sonrasına sahiptir; ölümler unutulmadığı sürece – düşlerde görülen ölümler insana bunu düşündürmektedir- ve doğaüstü bir varlıkta bulunabilecek ilk kavramsa, bir fantom olmuştur. Spencer’e göre çok eski ataların ya da üstün kişilerin esprileri Tanrısallık kazanıyordu; ölümlerin gömütleri üzerine bırakılan yiyecek ve içecekler “libation” olurken, kurban kesmek de, Tanrıların gözüne girmek içindi. Spencer’in vardığı sonuca göre “atalar kültü, tüm dinlerin köküdür.”

Tylor’ın animizm üzerine kuramı, Spencer’inkine çok benzemektedir. İlkel insanlar yaratıkların yalnız bir yaşama ve kişiliğe sahip olduklarının yanında, cansız nesnelere de kimi kez bir ruha sahip oldukları anlamında kullanılıyor.

İlkel insan bu ruh kavramını, kendisine benzeyen başka yaratıklara, hatta kendisinin dikkatini çeken cansız nesnelere aktardı. Ruh, kendi kabından ayrılabilirken, kendi maddi örtüsünden bağımsız olarak yaratılmış sayılabilir ve Tylor’a göre ruhsal varlıklar kavramı, dinin en küçük tanımını oluşturur ve sonunda bu ruhsal varlıklar, insana çok üstün Tanrılar oldular ve onun yazgısını yönetiyorlardı.

Yazara göre; ruh ve espri kavramı, Tylor’ın düşündüğü gibi doğmuş olabilir ama bunu kanıtlayan hiçbir şey yok. İlkelerin düşleri varlığının bir kanıtı gibi aldıkları ve ruhları da esprilerin varlığının bir kanıtı gibi saydıkları gösterilebilir ama ne ruhların bu kavramı doğurduğunu, ne de bir ruhun ötekinin varlığına yol açtığını kanıtlamaz.

Frazer’e göre tüm insanlık üç tane kültürel evreden geçmiştir: büyüden dine, dinden bilime. Comte’un üç durumdan esinlenmiş olması olasıdır: Teolojik durum, metafizik durum ve bilimsel durum; bu iki sistem birbirleriyle tam olarak çakışmaktan yine de uzaktır.

Frazer tezinin psikolojik bölümünde dine, büyü ve bilimle karşı çıkıyor; büyü ve bilim, değişmez doğal yasalara boyun eğen bir dünyayı temsil ediyor; ve din olayların esprilerin kaprisine bağımlı olduğu bir dünyayı temsil ediyordu. Buna göre, bir başkası kendi işlemlerini içi rahat bir şekilde yerine getirirken, din adamı, korkudan titreyerek kendi görevini yapıyor. Demek ki, psikolojik açıdan, bilim doğru da olsa, büyü ve bilim birbirlerine benziyorlar.

Yazara göre Frazer burada Lévi Bruhl’a aynı yöntem yanlışlığını yapıyor, çünkü deneyimsel teknikle büyüü aynı koşullar içinde karşılaştıracığı yerde, modern bilimi, ilkel büyü ile karşılaştırıyor.

Tylor’un talebelerinden ve ona en çok saldıranlar olan Andrew Lang ve R.R. Marett’ti.

Romantik bir edebiyat adamı olan Adrew Lang’ın animist anlayışı şöyle açıklanabilir: aslında O da Tylor gibi ruhlara ve esprilere anlayışın psikolojik olaylardan, düşlerden vb. doğabilmiş olduğunu düşünüyordu ama Tanrı kavramının ruhların, hayaletlerin ve esprilerin kavramlarının daha sonraki bir uzantısı olduğunu kabul etmeyi reddediyordu. Yaratıcı, ahlâksal, ataerkil, her şeye gücü yeten (Kadiri mutlak) ve her yerde var olan bir Tanrı kavramının en ilkel insanlar arasında bulunduğu dikkat çekti ve ilkel insanın kendini çevreleyen dünyanın üstün bir varlıkça yaratılmış olduğu düşüncesinin, son neden ve ussal sonuç denilen kanıtlardan doğduğunu söylüyordu.

Lang'a göre ne olursa olsun, evrimcilerin ölçütlerine göre Tanrı kavramı, ilkel kültürlü insanlar arasında bulunuyordu ve bu espri ya da ruh kavramından ya da başka bir kavramdan doğmuş olamazdı. Espri-ruh ile Tanrının kökenleri birbirinden tümüyle ayrıydı ve tektanrıcılık bile animizmden önce gelmiş olabilirdi; tarih görüşü açısından zaman içinde birisine öncelik vermek olanaksız olsa bile. Bununla birlikte, bu çok sağduyulu açıklamaya karşın, Lang tektanrıcılığın daha önce geldiğine gerçekten inanıyordu ve tektanrıcılığı daha sonra animist düşünceler bozmuştu. Dinsel düşüncenin bu iki kavramı sonunda Hıristiyanlıkta bir araya gelmişti; bunlardan birisi İbrani kaynağından geliyordu, öteki ise Helen kaynaklarından.

Marett'in tezi ise çok ayrıydı. O yalnız animizm öncesi bir evreyi desteklemekle kalmıyordu. Ayrıca metodolojiye dayanarak dini açıklayan düşünüş de karşı çıkıyordu. İlkel insanlarda eylemi harekete geçiren düşünceler değildi, aksine, düşünceler eylemlerden doğuyordu: "Vahşi insanın dini, düşünülmüş, geliştirilmiş bir din değildi, dans eden bir dindi." İlkel dinde önemli olan harekettir, yoksa düşünüş değil; eylemse duygusal durumlardan doğar. Marett şöyle bir sonuca varmıştı: Animizm öncesi en eski çağda, din büyüden ayırt edilemezdi, tıpkı daha sonra örgütlü dinin mahkûm ettiği ve bayağı bir anlam kazanan büyüden dinden ayırt edilmemesi gibi.

Marett'e göre ilkel insanlar, kimi kişilerin ve nesnelere gizil bir güce sahip olduğunu sanıyorlar; kutsalı kutsal olmayandan, görkemli dünyayı, bayağı dünyadan ayıran şey bu duygunun varlığı ya da yokluğu. Tabunun işlevi ise, bu iki dünyayı birbirinden ayırmak ve bu duygu, hayranlıkla, görkemle, çıkarla, saygıyla ve belki de aşkla karışık bir korku ve gizem duygusudur. Bu duyguyu çağrıştıran ve gizemli sayılan ne varsa hepsi de dindir.

Marett kısaca, ilkel dinin amacı ve sonucu, kendi kutsallığını yaşama aktarmak, yaşam istemini harekete geçirmek ve bir iş görmektir demektedir.

Ernst Crawley'e göre ise; ilkel insanın tüm kafa alışkanlıkları dinsel ve ya da boş inançlara sahipti. Bunun sonucu olarak büyüden dinden ayırmanın olanağı yoktu. O kendi bilisizliği içinde nesnel gerçeklikle, öznel gerçekliğin birbirinden ayrılmadığı gizemli bir dünyada yaşadı. Tüm düşüncesinin derinliklerinde korku vardı. Bu kurama göre ilkel din, korkuların ürünü olan tabulara kısa yoldan indirgeniyor. İlkel insanların inandığı espriler, tehlike ve korku kavramlarından başka bir şey değildir. Bu durumu, ruh "tüm dinlerin temelidir".

Sonuç olarak din korkunun, kuşkunun, girişim yokluğunun, bilisizliğin ve ilkel insanın deneyim eksikliğinin bir ürünüdür. Demek ki din, kendi başına bir şey, toplumsal yaşamın bir yönü değildir, ama yaşamın tüm bölümlerine sızan bir eğilimdir ve organik yaşamın temel süreçleriyle ve iklim koşullarıyla ilişkilidir.

Crawley'in kuramından çıkan sonuca göre, korku ne kadar çoksa, din de o kadar vardır; bu nedenle, kültürün ilk basamaklarında bulunan insanlar, daha ileri kültür içinde yaşayanlara göre daha dindardır ve kadınlar da erkeklerden yine daha dindardır. Yine buradan, Tanrının psiko-biyolojik süreçlerin bir ürünü olduğu sonucu çıkıyor.

Durkheim'ide etkilemiş olan Wilhelm Wundt algıdan, mitolojik kavramlardan doğrudan doğruya çıkmayan kavramların kaynağı, heyecan süreçleri (özellikle korku) içindedir ve "dışarıya, çevreye yansıtılırlar."

Ona göre önce büyüye ve şeytanlara inançta ve peşinden yalnız bunun evrimi aşamasında – totem çağında – sözün tam anlamıyla dini ve hayvanlar kültürünü buluruz. Daha sonra totemizm zayıflıyor, kabilenin ata – toteminin yerini, insanın atası alıyor ve bu kült nesnesi oluyor. Bundan sonra atalar kültürü, kahramanlar kültürüne ve daha sonra da Tanrılar kültürüne dönüşüyor.

Crow yerlileri üzerine yaptığı incelemelerle antropolojik araştırmalara önemli katkıları bulunan R.H.Lowie, ilkel dinin “Olağanüstü bir duyguyla, Gizemle ya da Doğaüstüyle” karakterize edildiğini söylüyor ve dinsel tepki “korkuyla karışık şaşkınlık ve saygı tepkisidir; kaynağı Doğaüstünde, Olağanüstüde, Olağandışıda, Kutsalda ve Tanrısaldadır”. Oda Crawley gibi özel olarak dinsel davranışın olmadığını düşünüyor; yalnızca dinsel duygular vardır; ölümlerin ruhlarında var olan Crow yerlilerinin inancı, dinsel bir inanç değildir, çünkü bu onlarda bir heyecan uyandırmıyor. Böylece militan bir ateist ile bir papazın her ikisi de, eğer aynı duyguyu duyumsuyorlarsa, birer dindar birey olabilirler.

Winnebago yerlileri üzerine önemli bir inceleme yapan Amerikalı Paul Radin’e göre özel olarak dinsel bir davranış yok, yalnız dinsel bir duygu var, kimi inançlara ve kimi âdetlere karşı normalden fazla bir duyarlılık var: “Bu da kendini bir heyecanla, ululama duygusuyla ve korkuyla, kendini tümüyle dış duygulara terk etmeyle gösteriyor. Neredeyse tüm inançlar bu dinsel duyguyla birleşebilir, ama özellikle başarı, mutluluk ve uzun bir ömürle birleşiyor. Ergenlikte ve ölümdede olduğu gibi, yaşam bunalımları sırasında dinsel heyecan özellikle açık. Büyü dinsel bir heyecana yol açtığı zaman, bir din var, aksi durumda bu bir folklordur.

Diğerlerinin yaptığı gibi Malinowski kutsal ile kutsal olmayan arasında bir ayrım yapmıştır. Kutsal olan kendi edimlerinde her zaman saygıyla karışık bir korku ve derin saygıyla gerçekleştirilir.

Bununla birlikte, psikolojik açıdan büyü ve din birbirlerine benzer, çünkü her ikisinin de ayrı ayrı tutkuları “arıtıcı” yatıştırıcı bir işlevi var. Yaşamın krizleri karşısında, özellikle ölüm karşısında insanlar korktukları ve üzüntüye kapıldıkları zaman, dinsel ritlerin yerine getirilmesinde bir yatışma bulurlar.

Freud’a göre ise ilkel insanlar, düşüncelerinin temeli olan çelişkileri anlamıyorlar, çünkü “kaçınılmaz duygusal gereksinimler, gerçeği görmelerine engel oluyor.” Neyi görmeyi arzuluyorlarsa, özellikle de büyü durumunda, onu görüyorlar. Bir çıkmaza girdiklerinde, bireyin önünde seçenekler var: ya bundan kendi öz becerisiyle çıkıyor, ya da kendini geri çekiyor ve düşgücünün kaprislerine kapılarak engeli aşıyor. Dışarıya ya da içe dönebilir; içteki, bir büyü yöntemidir; psikoloji diliyle söyleyecek olursak, “autisme”dir. Büyücüler dünyayı büyüyle değiştirebileceklerini sanıyorlar ve buna göre düşünceye en çok önemi veren şu soylu insanlar sınıfına giriyorlar: Çocuklar, kadınlar, şairler, sanatçılar, aşkın gizemine inananlar, suçlular, düşçüler ve deliler. Bunların hepsi de, aynı psikolojik düzenle gerçekliğe yaşıyorlar.

Düşünceye tanınan bu özelliği, gerçekliğin katı duvarını parçalamak ya da ortadan kaldırmak için esprinin bu olanağını, Freud kendi hastalarında kanıtladığını söylüyor; buna “düşüncenin salt erki” adını veriyor. İlkel insanın büyü ritleri ve sihirlere, psikolojik açıdan saplantılı edimlere ve nevrozlu hastaların koruma formüllerine denk düşüyor. Nevrozlu insan da, ilkel insan gibi “düşüncesiyle dış dünyayı değiştireceğine inanıyor.”

Demek ki, büyü ve din birbirlerini psikolojik durumlara indiriyorlar: Gerilim, duygusal yoksunluk, heyecanlar, duygular, kompleksler ve her türlü düşkünlüğü.

Eğer din korkuya dayalı bir duyguyla nitelendirilirse, o zaman bir yaban sığırının saldırısına uğrayan bir bireyin, onun önünden kaçarken dinsel bir edimi yerine getirdiğini de söyleyebiliriz. Eğer büyü yatıştırıcı işleviyle nitelendiriliyorsa, o zaman bir doktorun klasik yollarla bir hastasını iyileştirmesi, sıkıntılarını azaltması da, bir büyü edimi gibi sınıflandırılabilir.

Büyünün gerilimi azalttığını söylemek yerine, büyüün sunduğu olanaklara sahip olmanın, gerilimin çıkmasına engel olduğu söylenebilir. Tersine şu da söylenebilir: Ayınların kökeninde heyecanlar yoksa ve bunlar ayınların sonucuysa, psikolojik koşulların ortaya çıkardığı jestler ayınların nedeni olarak sayılabilir.

Sonuç olarak bu yorumlar, bilinçli ya da bilinçsiz arzular ve tepiler insanın davranışını; güdüler, ilgilerini yönetir ve onu eyleme iter. Bunlar elbette dinde de bir rol oynarlar. Bu nokta yadsınılamaz. Bununla birlikte, bu arzuların, bu tepilerin doğasını ve gerçekleştirdikleri rolü belirlemek gerekir. Bunların sahip olduğu salt ve basit öneme karşı çıkıyorum ve dinin heyecanla, hatta sanrılı terimlerle açıklanmasını reddediyorum diyor yazar.

SOSYOLOJİK KURAMLAR

Ussal bir kafaya sahip olan bir insana, ilkel inançlar ve ayinler ne denli saçma görünürse görünsün, bunlar yoksul ve yeteneksiz insanların kendi sorunlarıyla yüzyüze gelmesine, mutsuzluklarına katlanmasına, hareketlerini felç eden umutsuzluklarını dağıtmaya yardım ediyor; yaşamın yenilenmesine ve tüm etkinliklerine yeni bir anlam vererek bireyin rahatlığına uygun düşen inanca katkıda bulunuyor.

Montesquieu dinin aynı zamanda bir yalan işleve sahip olabileceğini söylüyor; Din bağlı olduğu hükümetin tipine uyar ve halkın dini olarak genelde yaşam biçimiyle uyur. Buna göre işlevle gerçekliği birbirine karıştırmamak gerekir. “En gerçek ve en kutsal öğretiler, toplumun ilkeleriyle ilişki içinde olmayınca, en kötü sonuçlara varabilirler; bunun aksine, en uydurma öğretiler, bu ilkelere yanıt verdikleri zaman, çok iyi sonuç verebilirler” Condorcet ise yalandan da olsa, dinin toplumsal açıdan yararlı bir işlevi olduğunu kabul ediyor: Din uygarlığın gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Andrew Lang’ın yazılarıyla, Wilhem Schmidt’in birçok yapıtlarının verdiği bilgiler, politik işlevleri olmayan halkların, diğer bir deyişle, yüce bir varlığın politik modeline sahip olmayan avcı ve yiyecek toplayıcı halkların çoğunun tektanrıcı olduğunu gösteriyor; şöyle ki, bunlar başka Tanrıları yadsımamakla birlikte, bir tektanrıya sahipler (çünkü bu ikinci anlamda tektanrıcı olmak için, bir tektanrıcılığın olması gerekiyor).

Dini düşünen, duyan ve arzulayan bireylerdir –çünkü toplum bu gibi işlevleri yerine getirecek yetenekte değildir- bu nedenle din bireysel psikoloji olayıdır; öznel bir olaydır ve olduğu gibi incelenebilir. Bununla birlikte, daha az sosyal ve nesnel bir olay da değildir. Ve bireysel espriden bağımsızdır; sosyoloji onu bu durumuyla inceler. Ona bu nesnellığı veren üç nitelik vardır: önce din bir kuşaktan ötekine aktarılır; eğer bir anlamda din bireyselse, bir başka anlamda da, bireyin dışındadır; çünkü insanın doğumundan önce vardır ve ölümünden sonra da var olacaktır. Bir dil

nasıl öğreniliyorsa, din de öyle öğrenilir; bunun için belli bir toplum içinde doğmak gerekir. İkincisi, din geneldir, en azından kapalı bir toplum içinde herkes aynı inancı taşır ve aynı tapınmayı yerine getirir; bu genel ya da ortaklaşa özellik ona bir nesnellik verir ve bu da onu tüm bireyin psikolojik deneyiminin üstüne yerleştirir. Üçüncüsü, din zorunludur. Olumlu ya da olumsuz cezalar bir yana, dinin genel bir özellik taşıması, kapalı bir toplumda zorunlu anlamına gelir, çünkü bir baskı olmasa bile, bireyin başka seçeneği yoktur.

Dil Durkheim’inde varmak istediği güzel bir örnektir. Dil, genel, geleneksel ve zorunlu bir özelliğe sahiptir. Dilin bir tarihi, bir yapısı ve işlevi vardır; dili konuşanlar bunun ayırımına varmazlar ve bireyler dilin oluşumuna katkıda bulunsalar bile, bu bir bireyin aklının ürünü değildir. Ortaklaşa, özerk ve nesnel bir olgudur.

Durkheim din analizinde daha uzağa gidiyor. Din sosyal bir olaydır. Toplumsal yaşamın kendi doğasından doğar ve en basit toplumlarda hukuk, ekonomi, sanat, vd. gibi toplumsal olaylara bağlıdır. Daha sonra toplumsal olaylar kendi bağımsız varlıklarını sürdürmek için dinden ayrılırlar.

Durkheim tezini sunmak için Robertson Smith’ten aldığı dört önemli görüşten hareket ediyor: ilkel din, kabile kültürüdür ve kült totemiktir ve klanın Tanrısı, kutsallaşmış Tanrının kendisidir; totemizm, en basit ve en ilkel din biçimidir; bu anlamda bizim tanıdığımızdan da özgündür. Şunu demek istiyor: toplumlarda çok basit maddi ve sosyal yapı bulunur ve daha önceki bir dinden hiçbir öge alınmadan din açıklanabilir.

Ruh kavramı, totemik ilkede, her bireyin içinde canlanmış “mana”dan başka bir şey değildir. Her üyesinin içinde toplumun kendisi temsil edilir, toplumun kültürü ve toplumsal çevre, basit bir hayvan yerine üyesini toplumsal bir varlık olan kişi yapar. Ne diyor Miss Harrison: “İnsanın bedeni doğal yasalara boyun eğiyor, kafası toplumsal buyruklara uyuyor.”

Ayinlerin gerçek anlamı, önce kabilenin üyelerini bir araya getirmek, ikincisi, onlarda dayanışma duygusunu yenilemek. Ayinler tüm bireysel duyguların ortadan kalktığı ve insanların kutsal şeyler aracılığıyla ortaklaşa yaşam oluşturduğu zihinsel bir uyarıya yol açmaktadır.

Yazar son olarak bu kuramlara benzerlik gösteren bazı Marksist yazarların görüşleriyle bu konuyu bitiriyor.

Din, toplumsal üstyapının bir biçimidir, toplumsal ilişkilerin “aynası” ya da “yansımasıdır” ve kendisi toplumun ekonomik yapısı üzerine kuruludur. “Espri” ve “ruh” kavramları, kabile şeflerinin, patriklerin var olduğu bir dönemin tarihini taşır, “başka türlü söylenecek olursa, işbölümünün, yönetimin bölünmesine yol açtığı dönemlere” aittir. Din, ataların kültürüyle, klanın yaşlılarıyla başlar: Kökeninde “üretim ilişkilerinin (özellikle efendi-köle) ve bu ilişkilerin koşullandığı toplumun politik düzeninin bir yansımasıdır.

LÉVY-BRUHL’ÜN ELEŞTİRİSİ

Bruhl “ilkel anlayış” deyimini ilk kez kullanan kişidir. Onun hem antropolog, hem de filozof yönü vardır. Ancak filozof yönü, antropolog yönüne göre daha baskındır. Bunun bir sonucu olarak Bruhl, ilkel kurumlardan çok, düşünce sistemlerine ilgi gösterdi. Toplumsal yaşamı incelemede, davranışlardan çok,

düşünceleri analiz emenin önemine vurgu yaptı. Bu görüşte onun mantıkçı olmasının da bir yeri vardır.

Bruhl, Durkheim gibi toplumsal olguları, bireysel düşünce süreçleriyle açıklama yolunu eleştirmiştir. Buna göre, ilkelerin kafa yapılarını bireysel psikolojik terimlerle açıklamak boşunadır. Bireyin kafa yapısı, onun katılmış olduğu toplumun ortak temsilinden ileri gelir ve bu simgeler kurumların birer işlevidir. Sonuçta kimi tip simgeler ve düşünme tarzları, kimi toplumsal yapı tiplerine aittir. Başka bir ifadeyle toplumsal yapılar değiştikçe, bireyin düşüncesi de değişir. Buna göre her tip toplumun özel bir anlayışı vardır.

Bruhl'e göre başlıca iki tip insan topluluğu vardır:

- a) ilkel toplum
- b) uygar toplum

Bunlar arasında sadece bir derece farkı değil, aynı zamanda nitelik farkı vardır. Bruhl'ün bu ayrımı onun görüşünün temelini teşkil eder. Bruhl, benzerliklere değil ayrıma dikkat çekmektedir.

Bu ayrıma göre: Avrupa yeni uygar toplumun arkasında yüzyılların güçlü zihinsel spekülasyonları ve analizleri vardır. Bunun sonucu olarak mantıklılık mevcuttur ve doğa olaylarının nedenlerinin açıklanamadığı durumlarda, yeterli bilgiye sahip olunamadığı sonucuna varılır. Oysa ilkel düşünce bu durumda doğaüstüne başvurur. İşte diyor Bruhl, ilkel insanların niçin nesnel ilişkileri aramadığı sorulacak olursa, bunun cevabı onların mantık öncesi düşündükleri şeklinde olacaktır.

Yazar Bruhl'ün “önmantık” kavramını açıklıyor: buna göre ilkelerin inançları saçma veya tutarsız değildir. Onların inançları bilimsel bir kavramla ve dünyanın eleştirisiyle bağdaşmıyor. Yine onların inançları bizim için anlaşılmalıdır. Çünkü onlar mantıksal düşünüyorlar fakat onlar bizden ayrı öncüllerden hareket ediyorlar. Bu da bize saçma geliyor. Sonuçta onlar bizim gibi Aristo mantığıyla düşünmüyorlar. Onların kendine has bir mantığı var. Mantık öncesi, mantıksal olmayan veya mantık karşıtı demek değildir. Önmantık terimi, eleştirel anlamdan yoksun, bilimsel olmayan anlamına gelir. İkel insanın aklı var ama bilimsel değil ve eleştirel anlamdan yoksundur. Bruhl burada ilkelerle uygarlar arasındaki biyolojik veya psikolojik ayrımdan değil, toplumsal ayrımdan söz ediyor. İlkelerin değer ve duyguları, düşünce biçimleri gizemli bir niteliğe sahiptir ve bunlar doğrulanamazlar, deneye yabancıdırlar ve çelişkiyle ilgisizdirler.

İşte bu düşünce biçimleri Bruhl'e göre “ortaklaşa temsillerdir.” Bir temsilin ortaklaşa olması, herkes için veya toplumun üyelerinin çoğu için temsil edilmiş olması anlamına gelir. Tüm toplum, kendi ortaklaşa temsillerine sahiptir. bu bizim için bilimsel bir anlayıştır. Oysa ilkel için gizemlidir.

“Gizem” : Bruhl'ün anahtar kavramlarından biri de “gizem”dir. O gizemi doğaüstü ile aynı anlamda kullanıyor. Doğaüstü, yeni büyü ve din. İkel insanın duyumsamaları bilinçli algılara dönüşür dönüşmez, gizemli ide izi taşıyorlar. İlke insan nesnelere bizim gibi görür, ancak farklı algılar. Aynı şekilde biz de nesnenin kendisinde kültürümüzün ortaklaşa temsili algılarız. Oysa ilkel insanın ortaklaşa temsili gizemlidir. Öyleyse o bunu gizemli bir tarzda ve bize yabancı gelen, saçma görünen bir yolla algılar. Mesela ilkel insan gölge görünce bunu kendi ruhlarından biri olarak algılar.

Kısaca tüm ortaklaşa temsiller, ilkelerde, bizim için olandan tümüyle ayrıdır. Bizim gördüğümüzü onlar göremez veya buna ilgisiz kalır. Öte yandan onların gördüğü çok şeyi bizim aklımız almaz. Bunun bir sonucu olarak uygar insanla ilkel insanın temsilleri farklı olduğuna göre, dış dünyada dikkat ettikleri de birbirinden farklıdır. Bruhl, ilkel insanın kafa yapısından “kendine özgü” kafa yapısı diye söz ediyor ve bu gizemli temsillerin mantıksal ilkesine, “Gizemli katılımın yasası” adını veriyor. Bu onun düşüncesinin en ilginç bölümüdür. İlkel düşünceler tek başına birer olgu gibi algılandıklarında garip gelebilir, saçma olabilir. Oysa bir davranışın bir parçası oldukları, her parçanındı da diğeriyle ilişkili olduğu anlaşılınca, bir anlam kazanıyor. Bunu ilk görenlerden biri de Bruhl’dur. O aklın mantığının olduğu kadar, duygunun da mantığının olduğunun fakat bunların ayrı ilkeler üzerine kurulduğunu kabul ediyordu.

Bruhl’un; ilkel düşüncenin tümüyle ve niteliksel bakımdan bizimkinden ayrı olduğuna dayanan savı en çok eleştirilen yönüdür. Eğer bu sav doğru olsaydı ilkel insanla iletişim kurmak, onun dilini öğrenmek mümkün olmazdı. O ilkel ve uygar arasında kökten bir çelişki görüyordu. Bunun yazara göre iki sebebi:

- a) zamanındaki malzeme ve bilginin yetersizliği,
- b) Materyal seçimindeki seçmecilik.

Bugün hiçbir antropolog böyle bir ayırım yapmıyor.

İkinci eleştiri noktası Bruhl’un nesnel ile gizemli arasında yaptığı ayırımıdır. Yazara göre açıklama birlikte olabilir, biri diğeri bütünlük, mesela karabüyü yapılan bir kişinin, yaban sığırtarı tarafından öldürüldüğü olayı böyledir. Bruhl’e göre burada yerlinin ilgisiz kaldığı bir çelişki vardır. Oysa bir çelişki yoktur. Yerli burada kişinin sığırtarı tarafından öldürüldüğünü biliyor ama eğer büyü yapılmıyorsa adam ölmezdi diye düşünüyorlar.

İlkeler şeylerin nesnel özellikleriyle doğal nedenini biliyorlar ama bunların üzerinde durmuyorlar. Çünkü bunlar toplumsal düşünceye ters düşüyor ve gizemli inanış, empririk bilgiden daha uygun hale geliyor.

Sonuç olarak Bruhl, ilkel insanların boş inanç karakterini çok abartmıştır, bizleri olduğumuzdan daha fazla olumlu bir kafa yapısına sahip gibi sunmuştur. Bruhl’e göre Yahudilik ve Hıristiyanlık da birer boş inançtır ve mantıköncesi ve gizemli bir anlayışı kapsar. Bu yanlıştır, çünkü o kendi vatandaşlarının inançlarını göz önüne almamaktadır.

Tüm bunların ana sebebi yazara göre: Bruhl yaşadığı döneme uyum sağlayarak evrimci ve ilerlemeci bir görüşe sahip olmuştur. Yazara göre; ilkel ve uygar toplumda nasıl bir ayırım olduğundan çok, insan toplumlarında düşüncenin iki biçiminin işlevi sorulmalıdır. Bunlar da, “anlatımcı” ve “enstrümental” dir.

Yazar burada Bruhl’ü eleştiren biri olarak Pareto’yu ve görüşlerini ele alıyor. Pareto “mantıksal olmayan-deneyimsel” ve “mantıksal-deneyimsel” kavramlarını ortaya atıyor. Buna göre mantıksal düşünce olgulara bağlıdır, olgular mantıksal düşünceye değil. Oysa mantıksal olmayan düşünce önsel olarak kabul edilmiştir ve kendini deneyime benimsetir.

Mantıksal eylem ve düşünceler sanat, bilim, ekonomi, askeriye, hukuk ve politikayı ilgilendirir. Diğer toplumsal alanlarda ise mantıksal olmayan eylem ve düşünceler egemendir.

Nesnel olarak çürütülmeyen bir inanç, toplum veya birey olarak hiç yararlı olmayabilir; oysa mantıksal-deneyimsel açıdan saçma olan bir öğreti, her ikisi için de yararlı olabilir. Pareto işte bu ikincisini deneyimsel olarak göstermek ister.

Pareto'nun anahtar kavramı “tortu”dur. Tortu bir davranışın gözleminden çıkarılan bir soyutlamadır; duygu ise yüksek düzeyde bir soyutlamadır, varsayımdır. Mesela önce ölümlerin onuruna, sonra Tanrıların onuruna, sonra ermişlerin ve en sonunda anma amaçlı yapılan şölenler vardır. Biçimleri değişmiş ama şölenler ortadan kalkmamıştır. İşte şölen bir tortudur. Şölenleri teşvik eden ve bunun arkasında kalan değişmeyen tutum ise duygudur.

Güzel bir söz, eğer bir insanı hareket ettiren nedenlerin yanlışlığı ona kabul ettirilirse, bu onun inatlaşmasını engellemez, davranışını haklı göstermek için başka nedenler arar.

İnsanları tanımak istiyorsak, onların düşüncelerinin arkasına gizlenmiş davranışı incelemeye çalışmalıyız, duyguların onların davranışlarını yönlendirdiğini gördüğümüzde eski zamanlarda insanların nasıl hareket ettiklerini anlayabiliriz, çünkü tortular binyıllar boyunca yavaş yavaş değişirler. Homerosu, Roma ve Yunanı anlamını yolu ve imkanı buradan geçer. Pareto'ya göre toplumsal biçimler önemli ölçüde aynı kalıyor, yalnızca dile geldikleri kültürel dil değişiyor. Kısaca paretoya göre “türevler değişiyor, tortular kalıyor.”

Görüleceği gibi Bruhl ilkel insanın ön mantıkçı olduğunu söylerken, Pareto kendi bütünlüğümüz içinde bizim de mantık dışı olduğumuzu söylüyor. İlâhiyat, metafizik, parlamento, sosyalizm... tüm ilkel inançlar kadar usdışıdır. Çünkü bunlar inanç ve duyguların ürünüdür, deneyim ve düşünüşün değil.

Benzerlik: Bruhl'un “önmantık”la Pareto'nun “mantıksal olmayan-deneyimsel”; “tortu” ile “gizemli katılım”; “türev” ile “ortaklaşa temsil” aynı anlamları çağrıştırıyor. Her ikisi de belirli duygu ve değerlerin kendine has bir mantığı olduğunu ve bilimsel bir mantıklılığa ihtiyaç duymadıklarını söylüyor.

Farklılık: Bruhl'e göre gizemli düşünce ve davranış toplumsal olarak belirlenir. Pareto'ya göre ise bu psikolojik bir belirlenimle meydana gelir. Bruhl, davranışta düşünce ve temsillerin rolünü görüyor, Pareto ise düşünce ve türevleri ikincidir. Bruhl ilkel uygun anlayışı karşı karşıya getiriyor. Pareto ise temel duyguların değişmediğini, sabit olduğunu söylüyor.

SONUÇ

Yazar kitabın önceki kısımlarında ortaya koyduğu kuramların günümüzde artık geçersiz olduğunu söylüyor. Bu kuramların ilgi çekmemesinin sebeplerini de şöyle sıralıyor:

Din, 19. yy. sonu ve 20. yy.'ın başındaki gibi ilk sıralarda yer almıyor artık.

İkinci olarak antropoloji artık bir deneysel inceleme alanı haline gelmiştir. Yerinde yapılan incelemeler sayesinde, hiçbir ilkel toplumu görmemiş kişilerin felsefi spekülasyonlarına ilgi azalmıştır. Zira bu teorilerin pratiğe uygun olmadığı görüldü.

Yazar “köken” kelimesinin de bir sorgulamasını yapıyor. Psikolojik ve sosyolojik kıvamlarla dinin bir “kökenini” bulma çabasını yazar eleştiriyor çünkü bu konuda tarihsel belgeler yoktur.

Bir başka nokta Lang'ın gösterdiği “tektanrıcı” düşüncedir. Lang'a göre ilkel topluluklar tektanrılı bir dine sahipti. Ölümsüz, her şeyi bilen, yaratan ve her şeye gücü yeten bir tanrı. Evrene mantıksal bir neden bulma arzusu, insanları Tanrıya inanmaya götürdü. Lang ve Schmidt'in bu açıklamaları gözlem ve tümdengelimle dayanıyordu. Ancak yazara göre bu kıvam tektanrıcılığın niçin ilkel insanlarda kabul gördüğünü açıklamamaktadır.

Yazara göre tektanrıcılık, çoktanrıcılığın bir yadsımasıdır. Bunun bir sonucu olarak tektanrıcılık çoktanrıcılığın önünde gidemez. Bundan dolayı tektanrıcılık, kökenle ilgili olarak ileri sürülen ama desteklenemeyen varsayımlardan biridir.

Artık antropoloji dine bir başlangıç arama teşebbüsünün yararsız olduğunu kabul etmektedir. Birçok ilkel dinlerde, insanların aklı birbirinden ayrı düzeylerde ve ayrı bağlamlarda çalışıyor. Demek ki, insan belli bir durumda bir fetişe, başka durumlarda Tanrıya başvurabilir. Hem çoktanrılı, hem tektanrılı bir anlayışa sahip olabilir.

İlkel insanı aşağılayan, onu neredeyse hayvanla eşdeğer gören, çağdaş insanı merkeze koyan birçok görüş: açıkça sömürgeci bir görüştü. Köleliğe bahane bulmaya çalışan, evrimi desteklemek istercesine insanla maymun arasında bir birleştirme çizgisi koymaya çalışan bir görüştür.

Bu görüşe göre, teknik ve toplumsal yapı ne kadar basitse, dinsel kavram ve tüm kavramla o kadar düşük seviyededir.

Yazara göre eleştiri konusu olan bu görüşlerin temelinde iki yanlışlığı vardır: ilki evrimci düşüncüyü temel almak. İkincisi bu kuramlar kronolojik kökenleri araya soktuğu kadar, aynı zamanda psikolojiktir. Hiç görmedikleri toplum ve insanları, kendi toplum ve insanlarıyla sınırlı bir veri dahilinde inceleyen bir yaklaşıma sahiptiler.

Bir başka ifadeyle; bizim düşüncelerimiz onlarınkine aktarılmak isteniyor.

Son bölümde yazar kendi yöntem tekniğini ortaya koyuyor, buna göre yazar; önceki bölümlerde geçen dini akli nedenlere sahip olduğunu, dinde duygu ve heyecanın önemini, dinin toplumsal yönünün olduğunu, dinde duygu ve heyecanın önemini, dinin toplumsal yönünün olduğunu kabul etmekle beraber, dini olguların biriyle veya tümüyle açıklanabileceğine karşı çıkıyor ve ayrıca köken araştırmasının iyi bir yöntem olmadığını söylüyor. Köken ve öz ilişkilerle uğraşan bilimle ilgili değildir.

Dinsel olguları açıklamak için, içinde ürettiği kültürün ve toplumun tümünü göz önüne almak gerekir... Dinsel olguları, tutarlı bir sistem içindeki bölümlerin karşılıklı ilişkisi gibi saymak gerekir. Burada her sistem, diğerine göre anlam taşır ve sistemin kendisi, bütünü parçası olarak, diğer sistemlerle ilişki içinde anlam kazanır.

İnsani realitenin yaşanması ile bu realitenin açıklamaları arasında derin ayrılık ve karşıtlıklar vardır. Açıklamanın hatası, dini ve dini yaşantıyı sınırlamak ve tek bir pencereden bakmaktır. Açıklamak realiteyi çarpıtmak demektir. Son ve nihai bir açıklama olmaz. Çünkü biz daima modellere göre düşünürüz. Modeller ise zamanla değişir.

Ancak tüm bu teorileri gerçeği yansıtmıyor diye de geçemeyiz. Bunlar sınırlı da olsa bize dinlere ait bazı bilgiler verir. Fakat bu asla tüm dinleri açıklamak için kullanılamaz mesela “korku”nun dinde bir yeri vardır. Ancak tüm dinleri ve dinin kökenini korku ile açıklamak yanlıştır. Bu indirgemeciliktir. Teoriler, dini onun görünüşleri tezahürleri yoluyla açıklar.

Son olarak, antropologun dinsel inancının olup olmaması üzerine durmak gerekir.

Dinsel inancı olmayan, yanılısamayı açıklamak için psikolojik, sosyolojik veya biyolojik bir kuram arar. Dinsel inancı olansa daha çok, bir toplumun gerçekliği nasıl algıladığını araştırır. Sonuçta “eğer din temelde içsel yaşama aitse, o zaman yalnız gerçekten içeriden anlaşılabilir.” Bunu en iyi anlayacak olan, dinsel deneyimin bir rol oynayacağı kimsenin bilinci olacaktır.

Dinsel bilinci olmayanın yapacağı ise bir körün renkleri tarifinden pek de öteye gitmez.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kitabın birinci bölümü İslâm eğitim sisteminden bahseder. Bu bölümde din-eğitim ilişkisi, eğitime sistemler yaklaşımı ve İslâm eğitim sistemi hakkında zengin ve faydalı bir literatür yer almaktadır. Ben literatür kısmından öte bölümün C. Maddesinde yer alan İslâm eğitim sisteminin kuramsal temel ve kurumsal yapı aşamalarındaki incelemeler hakkında bilgi vereceğim.

1. Kuramsal Temel:

Din, hayatın bütününe kapsayan bir yaşam tarzı, hayat biçimidir. Din, insanı yaradılış anından itibaren ele alan, çocukluğu ve gençliğinden hayatının sonuna kadar hatta ölümünden sonraki sonsuz hayatı da içerecek boyutta onunla bir ve beraber olan ayrılmaz bir parçadır. Böylece İslâm dini ile eğitim arasında iç içe geçmiş bir ilişki mevcuttur.

İslâm eğitim sistemini üç açıdan inceleyebiliriz.

1) Felsefi açıdan

Felsefi açıdan İslâm eğitim sistemi, İslâm’ın insan anlayışını esas alır. İslâm’a göre insan, akıl, beden ve ruhtan meydana gelmiş bir varlıktır. Bunlardan herhangi birisinin ihmal edilmesi, insanı doğru bir şekilde anlamamıza engel olur.

Akıl rasyonel melekelerin merkezi, kalb ise, duygusal, düşünsel ve hissi melekelerin merkezi kabul edilir. İslâm eğitimi, bu merkezleri uyarmak ve uyanık tutmak için yapılır. Ayrıca bu iki temel alanın eğitiminde üçüncüsünün, yani beden eğitiminin de önemli ölçüde etkisi vardır. Bedeni zayıf düşürmemek, zararına olacak hususlardan uzak durmak ve güçlü kılacak bir takım faaliyetlerde bulunmak da İslâm eğitim felsefesinin üçüncü ayağını oluşturur.

Epistemolojik açıdan bakıldığında “Kur’an’ın bilgi kaynağını, vahiy başta olmak üzere duyular, akıl yahut bunun ötesinde kalbî sezgi olarak tespit ettiği görülmektedir. Kur’an’da yer yer göz, kulak ve kalbin birlikte anılması yanında kalbin akledici fonksiyonunun vurgulanması dikkat çekicidir.

Günümüzde olduğu gibi, İslâm eğitim felsefesinde de eğitimin en önemli hedefi insanı hayata hazırlamaktır; ancak, dünya görüşündeki farklılıktan dolayı İslâm eğitimi hedefinin içeriği de farklılaşır. “Dünya insan için bir son değıldir düşüncesi, eğitim felsefesi açısından çok önemli bir çıkıştır. Bunun için “İslâm eğitimi hayata hazırlıktır” demekle, hayatın, empirik varoluştan daha çok yeniden diriliş sonrasındaki sonsuz varoluşu içine aldığı vurgulanır. İslâm eğitimi şahsın bütün yönleriyle yetiştirilmesidir demekle de, eğitimde manevi boyutun temel olduğu vurgulanmak istenir.

İslâm eğitim felsefesinde insan, daima Yüce Yaraticısıyla, O’ndan gelen aşkın bilgi ve değer sistemi ile ve Allah’ın seçkin kulları peygamberlerde ve özellikle yüce

ahlâk sahibi ve örnek insan son peygamberde somutlaşan davranış modelleriyle birlikte düşünülür. Bu unsurlardan birinin eksik olması eğitimde kaçınılmaz olarak aksaklık ve düzensizlik ortaya çıkarır ve eğitim insanın gerçek anlamda mutluluğuna hizmet etmekten uzak olur.

2) Eğitim ilkeleri açısından;

Tevhid, Evrensellik, Hürriyet ve Sorumluluk, Bütünlük, Gayelilik, Süreklilik, Zorunluluk, Af ve Merhamet olmak üzere sekiz başlık altında incelenen İslâm eğitim ilkelerinden Hürriyet ve Sorumluluk ilkesi gençlik döneminde en öne çıkan ilke olmaktadır. bu nedenle bu ilkeyi biraz açabiliriz:

İslâm eğitim anlayışında en ideal eğitim kişinin kendi kendini eğitmesidir. Nefsin eğitimi, ahlâkın güzelleştirilmesi vs. doğrudan kişinin kendisinin etkin olmasını gerekli kılan hususlardır.

Günümüzde de eğitimde otonomi bir ideal olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, insanın özgürce düşünme yeteneğinin yok edilerek yeni bir takım fikirlerin aşılması, başka bir deyişle beyin yıkama, ahlâki açıdan kabul edilmeyen bir davranış olarak görülmektedir.

İslâm Eğitiminde insanın hürriyeti sorumlulukla dengelenmiştir. İnsanın başkalarına karşı sorumlu olması, hürriyetinin sınırlarını çizmesi yanında, yaptıklarından sorumlu tutulması eğitimin dinamik gücünü oluşturur. İnsan hür olmazsa, iyi veya kötü eylemlerinden sorumlu olmaz. İnsan irade sahibi bir varlık olmakla hayvanlardan ayrıldığı gibi, eğitimde hürriyet ilkesi ile de hayvanları eğitime tarzından ayrılır.

3) Eğitiminin Hedefleri Açısından;

İslâm eğitiminin hedeflerinden bahsederken ayrıntılı olarak alt hedeflerden bahsedilmeyecektir. Meselâ; insanın Allah'a karşı kulluk görevinde bulunması bir genel hedefdir; buna karşın namaz kılması, oruç tutması, zekat vermesi, vs. bu genel hedef kapsamındaki alt hedeflerdir.

Bu çerçevede İslâm eğitiminin hedeflerinin dört alanda yoğunlaştığını söyleyebiliriz:

1. İlim ve irfan: İlim, kendi gücü nispetinde her insanın imkânı dahilinde olan, yakın bir hedefdir; herkesin temel yaşamsal konularda belli ölçüde ilim ya da bilgi sahibi olması zorunludur. İrfan, ilimle başlayan ve sonsuza açılan düşünsel ve kalbî faaliyetin ve yüce hedefin adıdır. Bu yüce ve nihaî hedef, Allah'ı bilmek ve tanımak, yani ma'rifetullahtır.

2. İman ve amel: İmanın konusu olarak Allah en temel gerçek olunca İslâm eğitiminin en önemli amaçlarından ve hedeflerinden birisi de insan nefsi ve ruhunda Allah'ın gerçek ve doğru anlayışını ve bilincini uyandırmak olacaktır. İman, sadece sözlü bir kabulle sınırlanmaksızın, bu kabulün gereği olarak yapıp etmelerin niteliğini de belirleyici olması gerekir. Kur'an'da , herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri olduğundan söz edilir. Onun için İslâm eğitiminin hedefi imanla birlikte aynı zamanda Salih amel üzerinde yoğunlaşır.

3. Ahlâk ve hikmet: İslâm'ın temel kaynaklarında ahlâki davranışlar en çok önem verilen ve geniş kapsamlı olarak ele alınan hususlardır. İslâm, kişinin, kendisinden erdemli fiiller ortaya çıkacak şekilde bilgilendirilmesi ve eğitimini hedefler. Kur'an'da, birr (iyilik) ve takva üstün davranış özellikleri olarak sunulur. Takva, sabırlı, dürüst ve hayırsever olmak gibi ahlâki davranışlarla ulaşılan yüksek bir

mevki olarak takdim edilir. Kötülük ise sünnetullahı, yani Allah'ın evrende koyduğu işleyiş düzenine aykırı hareket etmek olarak görülür. Böylece ahlâkın en temel kavramları inanç, amel ve ibadet esaslarıyla birlikte anılır. Nihaî noktada ahlâk, “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma” şeklinde ifadesini bulur ki bu da hikmet kavramıyla ifade edilmiştir.

4. İbadet ve itaat: İslâmî eğitimin amacı tam anlamıyla Allah'a ibadet eden, hayatının düzenini İslâm'ın temel esaslarına göre kuran ve devam ettiren “iyi ve erdemli insan”ın meydana getirilmesidir. İslâm eğitim sisteminde insan ancak “iyi”nin kulu olmayı kabullenir. Mutlak iyi olan Allah'a kayıtsız şartsız kulluk etmesi istenir.

İslâm eğitiminin ilim ve irfan, iman ve amel, ahlâk ve hikmet, ibadet ve itaat alanlarındaki hedefleri, İslâm'ın ruhuna hakim olan tevhid prensibinde olduğu gibi bütüncül bir yapı oluştururlar. Bu hedeflerin hemen hepsi Yüce Yaratıcı'ya varan bir seyir takip ederler. İnsan işte bu nihaî hedefte yüce kimliğine kavuşur ve eşref-i mahlûkat olur.

Bu hedefler çerçevesinde İslâm'ın gayesi; beşer kalbini ıslah etmek ve hayatı yeryüzünde, kâinat ve hayatın özünde bulunan ezelf hak ve adalet esasları üzerine kurmaktır. Böylece “iyi insan” (insan-ı kâmil) yetiştirerek iyiliklerde birbiriyle dayanışma halinde kötülüklerle karşı topluca karşı koyan bir toplum oluşturmaktır.

2. Kurumsal Yapı:

İslâm eğitim sisteminde kurumsal olarak dört ana yapıdan bahsedilir:

Bunlardan birincisi şüphesiz ki aile kurumudur. Günümüzde modern eğitim anlayışında olduğu gibi İslâm eğitim anlayışında da aile, çocuğun eğitimine en çok iyi bir model olma noktasında katkıda bulunacaktır. Böylece çocuk, yaşına uygun bir metotla tabii bir şekilde modeli taklid edecektir. Zira çocukluk yılları taklit ve telkinle öğrenimin en etkili olduğu dönemlerdir.

İkincisi camidir. Çocukta sosyalleşmenin başladığı çağlardan itibaren caminin etkili bir eğitim ortamı olma özelliği ortaya çıkar. Sosyalleşmenin daha dışa dönük olarak yaşandığı gençlik döneminde ise cami ayrı bir önem taşır. Fakat caminin sosyal fonksiyonu, İslâm'ın ilk yıllarında olduğu gibi dinî ritüellerin dışına taşılarak eğitim ve spor gibi değişik alanlarla zenginleştirilirse günümüzde de çocuklar ve gençler açısından daha eğitici kurumlar haline gelmesi mümkün olur. Şüphesiz, kurumsal düzenlemelerin yanında cami görevlilerinin de meslekî ve psiko-sosyo-pedagojik açıdan yeterlilikleri bu amaca katkı sağlayacak önemli faktörlerden biridir.

Üçüncüsü değişik sosyal gruplar veya meslekî teşekküllerdir. Amacı iyiliği teşvik ve kötülükten sakındırmak olan bu teşekküllerin, bu genel kategoriye giren herhangi bir alanda faaliyet göstermeleri mümkündür. Tarihte bir sivil eğitim kurumu olarak son derece önemli eğitsel fonksiyon üstlenmiş olan ahilik veya fütüvvet teşkilatını bu grupta örnek olarak vermemiz mümkündür.

“Aranızda iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun” emri gereği, gerek genel tarzda ve geniş bir kitle halinde ve gerekse daha özel ve küçük gruplar halinde kötüye engel olacak ve iyiye imkân verecek her teşekkül sivil bir eğitim kurumu olma özelliği taşır ve İslâm eğitim anlayışının teşvik ve takdirine konu olur.

Dördüncüsü formal eğitim kurumlarıdır. Bunlar, temel eğitimden yüksek öğretime ve akademik araştırma kurumlarına kadar değişik yaş gruplarına uygun

olarak düzenlenen, gerek maddî ve gerekse insan kaynakları açısından her türlü ihtiyaçlarla donatılan eğitim öğretim kurumlarını ihtiva eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Gençlik dönemi ve özellikleri üzerinde durulmakta ve iki ana başlık altında incelenmektedir:

- 1)Gençlik dönemi ile ilgili kavramlar
- 2)Kur'an'da ve Hadislerde Gençlik.

Bilindiği gibi insan hayatının evreleri, klasik İslâm kaynaklarında çok genel bir tasnifle, çocukluk, ergenlik ve ihtiyarlık çağı olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. İslâm kültür ve geleneğinde, ergenlik ya da gençlik çağı olarak ifade edilen dönemi karşılamak üzere pek çok kavram kullanılmıştır. Bu kavramların her biri, söz konusu dönemin önemli bir veya birkaç özelliğini ya da belli aralıklarla bölümlenen yaş dönemlerini genelde Kur'an ve hadis orijinli olarak ifade etmektedir. Şimdi, gerek İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'an ve hadislerde, gerekse İslâm kültür ve geleneğinin oluşum sürecinin ilk dönemlerinde Arap dilinde gençlik kavramıyla ilgili olarak sıkça kullanılan kelimelerden bahsedelim.

a. Sabiyy: S-b-y kökünden gelen "Sabiyy" dar anlamda çocuğun doğumundan itibaren süttten kesilinceye kadar ki dönemde aldığı isimdir. Bununla birlikte pratikte doğumdan bulûğ çağına kadar uzanan tüm döneme de "gulâm" kelimesinin eş anlamlısı olarak "sabiyy" denmiştir.

b. Ğulâm: çoğulu "ğılman" şeklinde gelen ğulâm, bulûğ çağına yaklaşmış erkek çocuk için kullanılır. Ğulâme ise genç kız anlamındadır. "Ğulâm" kelimesi, her ne kadar çoğunlukla bulûğ öncesindeki çocuklara verilen bir isimse de , fiil kökü itibariyle gençlik dönemi özelliklerini çağrıştıran bir anlamsal içeriğe sahiptir. Çünkü "Ğa-li-me" fiili cinsel duyguların artması, şehvetin azması ve kızışmak anlamına gelir. Nitekim, ğulâm kelimesinin asıl anlamının, cinsel duyguları ve istekleri kabaran, evlenme isteği artan "şabb" (genç), ihtilamla gençliğe adım atan kişi olduğu ifade edilmiştir.

c. Cârîye: Kız çocuğu anlamına gelen cârîye sözcüğü, Arapça'da ayrıca hür olsun veya olmasın bütün genç kızlar için kullanılan geniş anlamlı bir kelimedir. Ayrıca cârîye, erkek çocuklar için kullanılan ğulâm kelimesinin kız çocuklar için kullanılan formu, bir anlamda ğulâme kelimesinin karşılığıdır.

d. Mürâhik: Arapça'dan dilimize giren "mürâhik" kelimesine, Türkçe sözlüklerde "bulûğ çağına yeni girmiş erkek çocuk; yeni yetme; erişik" gibi karşılıklar gösterilmiştir.

İslâm hukukçuları, bulûğun 9-12 alt yaş sınırı ile 15 üst yaş sınırı arasındaki kimseye mürâhik denildiğini ifade etmişlerdir. Bu durumda mürâhik kelimesiyle, yaş bakımından bulûğ çağı sınırları içinde olmakla birlikte henüz bulûğa ermemiş kişi" kastedilmektedir.

Mürâhik, günümüz psikoloji literatüründe "erin" kavramı ile ifade edilmektedir. Erin, döl verme niteliğine ve çağına ulaşan kişi anlamındadır. Erinleşme ise, bulûğa erme olayı ya da erinliğin ilk aşamasını ifade eder.

e. Yâfi' yâfi', mürâhik gibi, "bulûğa yaklaşan çocuk" demektir. O nedenle mürâhik ile eş anlamlı olduğu ifade edilmiş ve henüz tam olarak bulûğa ermemiş çocuğa verilen ad olarak tarif edilmiştir.

f. Bulûğ ve Bulûğ çağı:

1. Bulûğ: sözlükte ulaşmak anlamına gelen bulûğ, terim olarak "çocuğun cinsî ve bünyevî açıdan ergenlik dönemine ulaşmasını ifade eder.

Psikoloji literatüründe "erinleşme" kelimesi ile ifade edilen bulûğa erme olayı, "erinliğin ilk aşaması" olarak tarif edilir. Erinlik ise bulûğun karşılığı olarak kullanılır ve "hem ruhsal, hem de biyolojik olarak cinselliğin fark edildiği; cinsel organların üremeye ilişkin fonksiyonlarının işlerlik kazandığı dönem diye tarif edilir.

Bulûğ, çocuğun fiziksel, ruhsal, zihinsel ve duygusal açılardan ciddi değişimler yaşadığı bir dönem olduğu için bütün eski kültürler ve dinlerde önemsenen bir hadise olmuştur. İslâm dininde de bulûğ olayının önemli bir yeri vardır.

2. Bulûğ çağı. Ergenlik insanın gelişim dönemleri açısından ve sorumluluğun başlangıcı olarak bulûğ yaşının en alt ve en üst sınırları Kur'an ve hadislerden deliller getirilerek ortaya çıkan bir çok görüşler kitapta sıralanmıştır. Burada dikkati çeken bulûğ yaşı ırka, beslenme koşullarına, iklime vb. koşullara bağlı olarak değişebilirliği. İslâm hukukçularına göre ihtilâm, sorumluluk çağına girmede esas kriter olarak kabul edilmesine rağmen, normal süreden daha geç ortaya çıkması durumunda, mükellefiyetin başlangıcı, ayrıca yaş ile belirlenmiş, böylece bir anlamda çocukluk döneminin bitimi içinde bir yaş sınırı tespit edilmiştir.

g. Fetâ: Arapça'da çok değişik anlamlara gelen feta kelimesi, insanın sadece yaşam dönemlerinden birini ifade etmemekte üstün meziyetlere sahip bir ideal insan tipine verilen ad olmaktadır. Allah'ın "sizi güçsüz bir halde yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah'tır" ayetinde belirttiği güç ve kuvvet bu fütüvvet haline işaret etmektedir. Çünkü fütüvvet, kendisinde hiçbir zayıflık olmayan, bulûğ çağından 40 yaşının sonlarına kadar süren, çocukluk orta yaşlılık arasında bir haldir.

h. Şabb: "ş-b-b" fiili asıl anlam itibarıyla "tutuşmak, alevlenmek, büyümek" demektir. Mecazi olarak şiddetlenmek, kızışma anlamlarına gelir. Bu fiilin "şabb" şeklindeki isim türevi, genç manasına gelmektedir.

İnsan hayatının bulûğdan sonraki dönemini ifade etmek üzere kullanılan bir kavram olduğu anlaşılan şabb ve şebab'ın, hangi yaş sınırlarını kapsadığı hususunda dilciler arasında farklı kanaatler söz konusudur. Bu dönemi ihtiyarlık çağına kadar uzatanlarda vardır. Bu anlamıyla Türkçe'deki "yaşı ilerlememiş olan" "gençlikteki özelliklerini koruyan dinç" karşılığı kullanılan genç kelimesinin eş anlamlısı olduğu anlaşılmaktadır.

Gençlik dönemi ile ilgili kavramları gördükten sonra şimdi de öncelikle Kur'an'da ve sonrada Hadislerde Gençlik konusunu ele alalım:

A. Kur'an'da Gençlik Dönemi ve Genel Özellikleri

Bu bölümün başlangıcında yine gençlik kavramıyla ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Daha sonra Gençlik dönemiyle ilgili Dinî, Ahlâki ve Psikolojik Özellikler bölümüne geçilmektedir.

Kur'an'da, doğrudan gençlikle ilgili konu ve kavramlardan hareketle, bugün bizim anladığımız yaş sınırları içinde bir gençlik modeli aranması beklediğimiz ayrıntıları bize vermeyebilir. Çünkü; Kur'an'ın muhtevası böyle bir amaca hizmet

edecek şekilde sistematik yapı arz etmez. Başka bir ifadeyle Kur'an'da, yaş dönemlerine göre insanların hangi özelliklere sahip olduklarından bilgi verme amacıyla söz edilmez. Günümüzde gençlik; genel olarak 12-21 yaşları arasındakiler için kullanılan bir kavramdır.

Aynı şekilde, İslâm'ın gençlik anlayışının, yaş sınırları bakımından bugünkü anlayışı kapsadığı görülmektedir. Ayrıca İslâmi anlayış açısından, bulûğ ile başlayan gençlik dönemi ile 20-25 yaşlarından sonra başlayan yetişkinlik dönemi arasında günümüzde olduğu gibi kesin bir sınır koymak ise mümkün görünmemektedir. Çünkü fetâ, bulûğa ermiş olmayı çağrıştırdığı gibi yetişkinliğin ilk dönemlerini de ifade etmektedir. Hatta, belli bir yaş diliminin adı olmaktan öte, üstün görülen belli bazı özellikleri kendinde bulunduran daha ileri yaştaki insanlara da verilebilen bir ad olmaktadır.

Kur'an'da kendilerinden genç olarak söz edilen veya gençlik dönemi içinde oldukları kabul edilebilen şahsiyetlerin, her birinde öne çıkan değişik bazı özelliklerden hareketle gençlik dönemiyle ilgili belli başlı temaları tespit etmek mümkündür.

Bu amaçla Kur'an'daki Habil ve Kabil, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musâ, Hz. Meryem, Hz. Şuayb'ın kızları, Ashab-ı Kehf, Ka'b .b. Mâlik, Hz. Lokman'ın çocukları, Hz. Nuh'un çocuğundan bahseden ayetler tespitlerin kaynağı olacaktır. Yapılan tespitlerde gençlikle ve gençlik dönemiyle ilişkilendirilmesi sorunu ortaya çıkmaması için bu ayetlerden özellikle ilgili şahsiyetin ya doğrudan veya dolaylı olarak gençliğine atıf yapılanlar konuya dahil edilmiştir.

a. Kıskançlık

Adem'in iki oğlunun konu edildiği bir kıssa, "kötülüğün ve iyiliğin ilham edildiği" fakat bunlardan birini seçmekte özgür bırakılan insanı bu iki kutbuyla dikkatimize sunmaktadır.

Genç ve aynı zamanda kardeş olan bu iki kişi arasındaki olayda bir "kıskançlık" hadisesinin, olumsuz sonuçlarıyla birlikte sergilendiği görülmektedir. Her ne kadar kıskançlık duygusunun belli bir yaşla doğrudan bir ilişkisi bulunmasa da, çocukluk döneminin ilk yıllarına kadar geri gitmekte, gençlik dönemlerinde daha farklı alanlarda ve daha güçlü bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Özellikle bu dönemde yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu olayda kıskançlık duygusunun kardeşler arasında yaşanması da dikkati çeken önemli bir husustur.

Benzer bir kıskançlık olayı daha açık bir şekilde Yusuf ve kardeşleri arasında görülmektedir.

Habil ile Kabil olayında olduğu gibi burada da ilk olarak akla öldürmek gelmiştir. Çünkü, "kıskançlık olayında bazı korkular sık sık hiddetle birleşir. Kıskanç birey, sevilen bireyle ilişkilerinde kendini tedirgin hisseder; bu kişinin sevgisi karşısında kendi statüsünü kaybedeceğinden korkar."

Allah'ın "soranlara nice ibretler vardır" dediği Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında bütün anne babalar için önemli hatırlatmalar bulunmaktadır. Şüphesiz bunlardan en önemlisi, çocukların anne baba sevgisine olan ihtiyaçlarının çok büyük olduğu hususudur. Diğer bir husus ise, anne babaların mümkün oldukça kardeşler arası kıskançlığı körükleyecek davranışlardan kaçınmaları ve sevgi hususunda adil davranmalar da bunu çocuklara yansıtmamak için büyük gayret göstermeleridir.

Gençlik çağındaki çocuklarına güven duymaları ve güven duyduklarını onlara hissettirmeleri gerektiği ise yine dikkat edilmesi gereken başka bir husustur.

b. Soyut Düşünme, Akli Muhakeme ve Dinî Şuurun Uyanması

Kur'an'da, nedensel düşünme tarzıyla olayları açıklamaya çalışma ve varlığı anlamlandırma çabası içinde soyut bir Tanrı anlayışına yönelme davranışının sembolü olarak sunulan kişi Hz. İbrahim'dir.

Gençlik döneminin en önemli özelliklerinden biri soyut düşünmenin başladığı bir evre olmasıdır. Bulûğa yaklaşan çocuk fiziksel özellikleri açısından olduğu gibi duygusal, ruhsal ve zihinsel özellikleri açısından da oldukça aktif bir döneme girer.

Hız. İbrahim'in bu olaydaki düşünsel tavrı, gençlik dönemindeki zihinsel aktivitenin niteliğini yansıtmaktadır. Çünkü gençlik döneminde zihinsel süreçler, kısaca, varsayımlar kurmak, diğer olasılıkları düşünmek ve mantıksal sonuçlar çıkarmak şeklinde işlemektedir.

Gençlik dönemi, kişiliğin kesin çizgilerinin oluşmaya başladığı bir dönem olduğu için güven duygusunun gençler açısından da önemi büyük olmaktadır.

Gerek temel gereksinimleri gerekse toplum psikolojisi açısından insanın güven ve emniyete duyduğu ihtiyaç yanında fayda ve zarar verebilme gücüne sahip olmanın, iman ve itaat için önemli bir özellik olduğu da ayrıca bilinen bir husustur.

Kur'an'da Firavun ve adamlarının kötülük yapmalarından korktukları için küçük bir topluluk dışında Hz. Mûsâ'nın peygamberliğine hiç kimsenin inanmadığından bahsedilir. İnanan kesimin ise gençler olduğu belirtilir.

Kur'an'da, kralın zulmünden kaçarak mağaraya sığınan kişiler de "Rablerine inanmış gençler" olarak tanıtılmaktadır.

Ayrıca, İslâm'ın doğuş ve yayılış sürecinde Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği dine inananların çoğunluğunu yine yaşı 30'un altındaki gençler oluşturmaktaydı.

Tefsirlerde, genç kesimin inanması, kalplerinin daha yumuşak olması veya onları küfürde ısrar etmeye sevk eden şeylerin daha hafif olması ile izah edilmektedir.

Bu tespitlerin yanında gençlik döneminde, zihni bakımdan yüksek sentezler yapabilme gücüne erişen bir birey sağlam bir dünya görüşüne sahip olma ihtiyacını duymaya başlar. Genç bu dönemde "gerçek" in peşine düşer ve her şey için bir anlam arayışı içine girer. Bu süreç sonunda genç, hakikatle ilgilenme arzusunu ve sistemli bir dünya görüşüne sahip olma ihtiyacını en yüksek düzeyde ancak din ve Allah inancında bulur.

c. Cesaret ve Sıkıntılara Tahammül

Hemen her dinin doğuş ve yayılışı sırasında ilk iman edenler büyük zorluklara göğüs germek ve sıkıntılara katlanmak zorunda kalmışlardır.

Gerek İslâmiyet'in doğuşu ve yayılışı sırasında ve gerekse önceki milletlerde ilk inananlar arasında gençlerin çoğunlukta bulunması, bu türlü zorlukları, aynı zamanda onların göğüslediklerini gösterir. Nitekim Hz. İbrahim'in putları paramparça etmesi, Ashab-ı Kehf olarak bilinen gençlerin kendilerinden putlara ibadet veya ölüm arasında bir seçim yapmaları istendiğinde, kralın karşısına dikilerek imanlarını haykırmaları ayrı bir cesaret, metanet ve kararlılık örneğidir.

Hız. Peygamber döneminde, ilk inananlar arasında yer alan genç kesimin İslâm'ın ilk yayılış yıllarında gösterdikleri kahramanlıklar, çektikleri sıkıntılar ve göğüsledikleri zorluklar ise ayrıca bilinen hususlardır. Bütün bu örneklerde düşünceleri

eyleme sevk eden coşkunun bir ruh hali, canlı ve hareketli bir tavır, cesur ve kararlı tutumları gözlemlemek mümkündür.

d. İlim ve Öğrenme Merakı

Kur'an'da, erginlik çağına girince (beleğa eşudd) Hz. Yusuf ve Hz. Musâ'ya hüküm ve ilim verildiği ifade edilir. Erginlik çağı, "kuvvetin kemale erdiği, karakter ve bünyenin dengeye ulaştığı bir dönem" olarak tarif edilmektedir. Bu genel kritere göre erginlik (eşudd), Bulûğ ile başlayan, 35-40 yaşlarına kadar devam eden bir dönemin adı olmaktadır.

Hz. Musa bilgin bir insan olarak tanınmış, hatta bir aralar, ilim bakımından insanlar arasında en yüksek noktaya ulaştığı zannına sahip olmuştu. Fakat kendisinden daha bilgin birinin olduğunu öğrenince, onunla buluşmak için durup dinlenmeden, yahut senelerce yürümeyi göze alarak yola koyulmuştur. Ancak Hz. Musa'nın sabırlı olma sözü vermesine rağmen yapılan işlerin aceleyle açıklanmasını istemesi, insani duyarlılık sonucu gösterilen tepki yanında gençlik döneminin özel hassasiyetlerinden de kaynaklanmaktadır. Çünkü gençlik döneminde birey, olayları akıl ve mantık çerçevesinde değerlendirmeye çalışırken, aynı zamanda haksızlıklara şiddetle karşı çıkar, adaletle davranılmasını ister. Erginlik çağının başlamasıyla birlikte gencin zihinsel, sosyal ve ahlâksal değerlere karşı ilgisi yoğunlaşır.

Bütün alkî ve duysal melekelerin hassas ve aktif olduğu insanın kendini ve çevresindeki dünyayı yeniden keşfe çıktığı bir dönem olması dolayısıyla gençlik yıllarında ilim ve öğrenme merakının yüksek seviyede olması anlaşılabilir ve beklenen bir husustur.

e. İffet ve Hayâ

İffet, insanın bedenî ve maddî hazlara karşı aşırı düşkünlükten korunmasını sağlayan erdemi; hayâ ise, kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınmayı ve bunu sağlayan duyguyu ifade etmek üzere kullanılan ahlâk terimleridir.

Kur'an'da, her biri birer genç şahsiyet modeli olan Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın kızları ve Hz. Meryem aynı zamanda iffet ve hayâ örneği oluşturan tavır ve davranışlarıyla dikkat çekmektedir.

Yusuf'un davetkâr güzelliği, Züleyha'nın ısrarlı girişimlerine sebep olmuş, fakat bu girişimler, Yusuf'un iffet duygularıyla frenlenmiş ve sonuçsuz bırakılmıştır. Yusuf, hayatının en canlı ve heyecanlı ve enerjik döneminde nefsâni arzulara gem vurmasıyla tüm gençler için bir iffet timsali olmuştur.

İslâm ahlakçıları, bir davranışın erdem olarak kabul edilebilmesi için, kişinin tercihine imkan veren karşıt güçlerle bir arada bulunması gereğinden bahsetmişlerdir. Örneğin, cinsel isteklerden yoksun birinin cinsel iffetinden söz etmenin pek anlamlı olmadığı ifade edilmiştir.

Hz. Musa da genç ve bekar olduğu bir dönemde iffet erdemine sahip olmuştur.

Kur'an'da, insânî bir duygu ve davranış şekli olarak iki ayette bahsedilen hayâdan biri Hz. Peygamber diğeri ise genç bir kızla ilgilidir. Bu genç kız, babasının talebi üzerine, yaptığı iyiliğin karşılığını ödemek için Hz. Musa'yı evine davet etmeğe gelen kişidir. Kur'an onun tavrını şu ifadelerle tasvir etmektedir. "Derken, o iki kızdan biri utana utana yürüyerek ona geldi!"

Hz. Peygamberin hayası ise genç ve bekar bir kızın hayasına nispet yapılarak anlatılmıştır.

Kur'an'da iffet ve hayâ örneği bir diğerk genç şahsiyet de Hz. Meryem'dir.

Gazâli, çocukta temyiz melekesinin ilk alametlerinden biri olarak haya duygusunun belirmesini görmektedir. Ergenlik çağında ise hayâ olgun bir aklın habercisi olarak görülür.

f. Doğruluk, Sadakat ve Adalet

Kur'an'da, Yusuf'un doğruluğundan, onu görünce ellerini kesen kadınların şahitliği ve Aziz'in karısının "O tamamen doğrulardandır" şeklindeki itirafıyla bahsedilir.

Hız. Musa'da kendisine sekiz veya on yıl hizmet etmek üzere anlaştığı yaşlı kişiye "İnşallah benim, sözünde duran, iyi ve güzel davranışta bulunan biri olduğumu göreceksin" şeklinde güvence vererek kendini doğru sözlü, anlaşmaya riayet eden ve güzel davranan biri olarak tanıtmıştır.

Temiz fitratları çevrenin kötü tesiriyle bozulmamış olan gençler normal şartlarda doğruluktan, adaletten yana tavır takınırlar. Kendileri doğruyu ve doğru olmayı sevdikleri için başkalarını da ilk olarak böyle görürler. Bu yüzden çevreden gelen etkilere saf tabiatlarından dolayı çabuk aldanırlar, Hayat tecrübeleri az olduğundan karşısındaki insanların tıpkı kendileri gibi sözü ve özü bir, doğru ve dürüst, karşısındakinin iyiliğini düşünen kişiler olarak bilirler. Tıpkı, Hız. Musa'nın, kendisinden yardım isteyen iki kavgacıdan birinin yardımına koşması gibi. Sonuçta kendisinin de arzu etmediği bir ölüm olayı gerçekleşmiştir.

B. Hadislerde Gençlik Dönemi ve Genel Özellikleri

Hadisler incelendiğinde, "gençliğin, dini ve dünyevi bir değer olduğu" temel bir yargı olarak dikkati çeker.

Hadislerde, bir hal olarak gençlik, cennet nimetleri arasında sayılır ve her kim cennete girerse onun gençliğinin sona ermeyeceği ifade edilir.

Gençlik, ya da genç olma hali kendi başına bir değer olmamakla birlikte, dünyevi boyutta gençliği değerli kılan ilave sıfatlar bulunmaktadır. Hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın kendi gölgesinde sakladığı yedi sınıf insan arasında gençler yer alır. Fakat bu gençlerin kendi varlık sebebinin şuurunda olan ve bunun gereğini yerine getiren, Allah'a ibadet içinde yetişen gençler olduğu belirtilir.

Konuyla ilgili hadisler incelendiğinde bu döneme ait bir takım genel özellikleri tespit etmek mümkündür. Bunlar bir anlamda gencin yerine getirmesi gereken temel gelişim görevleri olarak da görülebilir.

a. Bireysel Yetkinlik

Belli bir yaşa gelinceye kadar insan, pek çok yönden bakıma ve gözetime muhtaçtır. En çok gözetilmesi gerekenler ise, şüphesiz, en yakın destekçisi durumundaki anne babasından yoksun kalmış yetimlerdir.

Hadislerde de yetimlerin korunup kollanması, bakılıp büyütülmesiyle ilgili pek çok emir ve tavsiye yer alır. Fakat İslâmî anlayışta yetimlik ömür boyu süren bir mahrumiyet ve güçsüzlük hali değildir.

Hız. Peygamber'in "İhtilâmdan sonra yetimlik kalkar" "Çocuk ihtilam olunca ondan yetimlik kalkar" şeklindeki sözleri bu anlayışın açık ifadeleridir. İhtilam ile kişinin "kendi ayakları üzerinde durabilmesi" bakımından normal bir insanın asgari ölçülerine kavuştuğu kabul edilir. Nitekim, Bulûğ olayı ile birlikte dini sorumluluğun başlaması bunu gösterir.

b. Görev ve Sorumluluk Bilinci

Bulûğ ile çocukluk dönemi sona erer ve kişi başta kendisine karşı olmak üzere ailesi, içinde yaşadığı toplum, tüm insanlık ve alemlerin sahibi Yüce Yaratıcı'ya karşı görev ve sorumluluğun gerçek şuuruna erişir.

Pek çok hadiste, sorumluluk yaşının bulûğ ile başladığı ifade edilerek bulûğa ermeden ölen çocukların “fıtrat” üzere öldükleri belirtilmiş ve cennete gidecekleri işaret edilmiştir.

Gençliğin bir sorumluluk dönemi olduğu, “insanın gençliğinden sorulacağı” hadisiyle de ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in kendi dönemindeki gençlere ilmi, idari, askeri ve siyasi alanlarda bizzat verdiği büyük görevler gençlik döneminin görev ve sorumluluklarına örnek uygulamalardandır.

c. İlim ve Öğrenme Yeteneği

Gençlik çağı ilim elde etme ve öğrenme çağıdır. Hadislerde, özellikle genç yaşta ilim elde etmeye teşvik edilmiştir. Her ne kadar “beşikten mezara kadar ilim öğreniniz” ilkesi ilim ve öğrenme faaliyetinin hayat boyu süren bir uğraş olduğuna işaret etse de, bir çok yönden gençlik dönemi, bu faaliyetler için en elverişli ve en önemli dönem olmaktadır.

İlmi faaliyetler, en çok zihni bir çabayı gerektirdiğinden zihinsel olarak asgari gelişim özelliklerini tamamlanmış olması gerekir. Çocukluk dönemi, düşünme faaliyetinin sadece somut düşünme seviyesinde gerçekleştiği, soyut kavramların tam olarak anlaşılmadığı bir dönemdir. Birey bulûğ dönemine yaklaşırken soyut düşünme kabiliyeti gelişir, bilgiye ve bilgilenmeye karşı ilgisi artar, zihinsel tatmin arayışı içine girer.

d. Karşı Cinsle İlişkilerde Sınırlılık

Çocuk, ergenlik çağına yaklaştığında veya girdikten sonra cinsler arası ilişkilerde belli bir takım düzenlemelere doğrudan riayet etmek ve kurallara uymakla mükellef olur. Hz. Peygamber'in Hz. Enes e Hz. Esmâ'ya karşı uyarıları, bulûğ çağına girdikten sonra gençlerin özellikle karşı cinsle ilişkilerinde belli ölçülere dikkat etmeleri gereğine işaret etmektedir.

e. Dinî Hayatın Bilinçlenmesi

(1) Taklitten Tahkike Geçiş

Bilindiği gibi, çocukluk döneminin en önemli öğrenme vasıtalarından biri taklittir. Taklit, aslında, hayat boyu süren bir öğrenme şekli olmakla birlikte bulûğ ile birlikte gencin kendini bulma ve çevreyi yeniden keşfetme sürecine girmesiyle farklı bir boyut kazanır. Bulûğdan sonra gençler kendilerine sunulan bilgileri düşünmeden kabul etme eğiliminde değildirlir. Bu bilgiler kendi zihinlerinde test edilir.

Gencin içinde bulunduğu bu gelişim aşamasından dolayı “şüphe dönemi” olarak adlandırılan “sorgulama süreci”nden geçmesi doğal bir gelişim özelliği olarak kabul edilmektedir.

Rasûlullah'ın ashabından bazı kimselerin ona gelerek “Gönüllerimizden öyle şeyler geçiyor ki herhangi birimiz onları söylemeyi bile büyük (bir suç veya günah) sayıyoruz.” Şeklinde ifade ettikleri şüphelerini, Rasulullah (s.a.v.): “İşte açık açık iman budur” diyerek övmekte, bu tavrıyla Hz. Peygamber, aksi bir kanaatin ortaya çıkması ihtimalini inanç açısından bile bir tehlike olarak görmeyip, aksine, düşünerek özümsemeyi, taklit aşamasından tahkik dönemine geçmeyi, iman gelişimi bakımından ileri bir düzey olarak kabul edilip onaylanmaktadır.

(2) İbadet Arzusu

Allah'a kulluğun tezahürü olan ibadetler, gençlik döneminde daha içten bir katılımla yerine getirilmektedir. Kimi zaman, sahip oldukları enerjiyi sonuna kadar bu amaçla kullanmayı tercih edebilirler. Örneğin, Abdullah b. Amr b. el-As Kur'an'ı bir gecede okumuş, Abdullah b. Mes'ud bekârlığında gece-gündüz mescid'i kendine mekan tutmuş ve Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber'in "Abdullah ne iyi bir insandır" övgüsünün sahibi olmuş, Allah'ı anmak için geceleri pek az uyur olmuştur.

Gençliğini Allah'a itaate ve O'na kulluğa adayan gençlerin "İşte benim kulum budur" diyerek Allah'ın kendileriyle meleklerle karşı övüneceği kimseler olduğu ifade edilerek gençliğin güç ve kuvveti, iyi işlerin yerine getirilmesi yönünde motive edilmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında ise, gençliğin enerjisini, kötü amaçlarla yıkıcı işlerde kullanması da engellenmiş olmaktadır.

f. Cinsel Bilincin Gelişmesi ve Evlilik

Cinsel duygu ve heyecanların coştığı bu dönemde genç bazen nefsine hakim olmakta güçlük çeker. Nitekim, bu duyguları yoğun bir şekilde yaşayan bir genç Hz. Peygamber'e gelip ondan zina yapmak için izin isteyebilmiştir.

Hız. Peygamber, gençlerin evlendirilmelerini eğitimleri ile aynı derecede önemli saymış, eğitim ve evliliği bir bütün olarak görmüş ve birlikte zikretmiştir.

Ayrıca düğünlerin, şarkılı ve eğlenceli törenlerle tüm gençler için mutluluk vesilesi ve aynı zamanda hoş bir hatıra olarak kalmasına izin ve imkan vermiştir. Kabul edilebilir makul bir neden dışında bekar kalmayı ise hoş karşılamamıştır.

g. Doğruluk v Adalet Şuuru

Ahlâki idealizm hisleriyle bütün temel ahlâki erdemlere karşı kuvvetli bağlılık duyan ergenlik dönemi genci, en çok doğruluk ve adalet duygularını içinde hissetmeye başlar.

Hız. Peygamber gençlerin bu özelliğini iyi tespit ettiğinden İslâm'ın yayılışı sırasında onları Müslümanlığı kabul eden beldelere kadı olarak tayin etmişti.

h. Fizyolojik Olgunluk ve Dinamizm

Ergenlikle birlikte genç, fizyolojik açıdan olgun bir insanın ortalama özelliklerine sahip olur. Gençlerin, daha sonra kendi aleyhlerine gelişecek birtakım maceralara atılmaları da yine içinde buldukları duygusal coşkunculuk ve bedensel dinamizmden kaynaklanmaktadır. Uhud Savaşı öncesinde, savaşın nasıl yapılacağına ilişkin yapılan istişari toplantıda, Hız. Peygamber'in ve Ebu Bekir, Sa'd b. Muaz gibi Ashab'ın yetişkin kesiminden önde gelen büyüklerin Medine içinde savunmaya dönük bir planı önermelerine karşın, çoğunluğu gençlerden oluşan bir kesimin Bedir'de kazanılan zaferin verdiği özgüven ile Medine dışında meydan muharebesi istemeleri gençlik döneminin hem cesaret ve atılganlığını hem de bedensel dinamizmini gösteren bir örnektir.

i. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu

Gençlik döneminde suçluluk ve günahkarlık duygusunu doğuran en önemli iki kaynak, cinsellik güdüsünün yol açtığı bazı ahlâki sorunlarla, hayatta bencillik ve diğergamlık arasındaki çatışmadır. Dini emir ve yasakların insan hayatını düzenleyici yönü ile, cinsel duyguların doyum isteyen özelliği arasında yaşanan gerginlik, suçluluk ve günahkarlık duygularını ortaya çıkarır.

Hız. Peygamber ölmek üzere olan gencin yanına girdiğinde "kendini nasıl buluyorsun" diye sordu. Genç "vallahi ya Resûlellah!" dedi. "Allah'ın rahmetini

umuyorum, fakat günahlarımdan korkuyorum” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: bu gibi yerde o ikisi (ümit ve korku) kulun kalbinde bir araya gelirse, Allah mutlaka ona umduğunu verir ve onu korktuğundan emin kılar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

Bu bölüm üç ana başlık altında incelenmektedir. Birinci bölümde kavramsal temel olarak Din Eğitimi, Ahlâk Eğitimi, Din ve Ahlâk Eğitimi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde kuramsal olarak, Din ve Ahlâk Eğitiminin ideolojik, felsefi, psikolojik ve sosyal temelleri tartışılmakta ve son bölümde ise din ve ahlâk Eğitiminin psikolojik ve sosyal boyutları ele alınmaktadır. Biz son bölüm olan Din Ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Sosyolojik Boyutlarını inceleyeceğiz.

Din eğitimi daha kapsayıcı ve gerçekçi bir bakış açısıyla kavrayan bütüncü görüşe göre din öğretimi, her biri dindarlığın bir boyutu olan beş alanda birbiriyle uyumlu, bütüncü, gelişimsel ve içindeki potansiyeli ortaya çıkaran tarzda kişinin kendini gerçekleştirme için mümkün kılan bir eğitim süreci olmalıdır. Bu alanlar, tipik olarak dini davranışı ifade eden ideolojik (dini inanç) boyut; ritüel (dini uygulamalar ya da ibadet) boyut; tecrübe (dini duygu) boyutu; entelektüel (dini bilgi ve anlama) boyut ve bütün bunların sonunda ortaya çıkan etki (dini davranış) boyutudur. Şimdi gençlik dönemi din ve ahlâk eğitimi yukarıda sözü edilen beş boyutta ele alınarak inceleyelim:

1. ideolojik (inanç) Boyutu

İnsanî bir fenomen olarak ele alındığında dinin, geçmiş ve geleceğe ilişkin açıklamalarının büyük bölümünü oluşturan inanç boyutunu bir ideoloji olarak düşünmek mümkündür.

Din ve ahlâk eğitiminde ideolojik boyutun kazandırdığı en önemli husus, geçmişin sağlam bir temele dayandırılması ve geleceğin bu doğrultuda tayin edilmesi düşüncesidir. İdeolojik boyut, bir anlamda bütün hayatın kökleri mesabesinde. Dolayısıyla bu boyut, birey ya da toplumun, şimdi ve geleceğine ilişkin öngörü ve hedefleri de içermektedir.

Ezel’den Ebed’e kadar uzanan bir çizgide en yüksek düzeyde idealler sunan din, ergenlik döneminde gencin içinde bulunduğu ideal arayışına en tatminkâr cevap verebilen yegâne kaynak durumundadır. Bu nedenle de genç, dine dayanan bir hayat felsefesine muhtaçtır. Ayrıca, dinin bu özelliği ahlâk eğitimi açısından da son derece önemlidir. Ahlâk eğitiminde, dinle temellendirilen ahlâk anlayışı, daha çok benimsenen bir görüş olma özelliğine sahiptir. çünkü inançla birlikte gelen “Allah korkusu ve Allah sevgisi insanı, yönsüz, desteksiz ve şaşkın bırakabilecek her türlü uygulama da koruyucu bir güç kaynağı olmaktadır.

İdeolojik boyutta, insanın davranışlarını etkileyen önemli bir etken de ahiret inancıdır. Gençler, düşledikleri doğru, dürüst, adil bir toplumu, reel dünyada her zaman karşılarında bulamamaktadırlar. Hatta çoğu zaman, yanı başlarında açık haksızlıkların, adaletsizliklerin yapıldığına ve büyük yanlışlıkların işlendiğine şahit olurlar. Kendi içlerinde gelişip büyüyen özlem ve idealleri reel dünyada parçalı ve anlamsız bir hale gelir. Onun için ahiret inancı, genci, içinde büyüttüğü ideal ve özlemler doğrultusunda yaşamaya sevk eden en önemli etkenlerden biri olmaktadır. Genel olarak, ahlâkî bir eylemin, insan yaşamında mükemmelliğe doğru bir

dinamizm içerisinde olabilmesi, diğer etkenler yanında ahiret inancı şartına bağlı bulunmaktadır.

Din ve ahlâk eğitiminin bu boyuttaki etkinlikleri, günümüz gençliğinin yaşadığı yalnızlık, anlamsızlık, değersizlik, idealsizlik vs. gibi, olumsuz duyguların ortaya çıkmasına imkan vermeyecek, hayatta karşılaştığı problemlerle daha kolay bir şekilde baş edebilme gücü ve cesaretini kazandıracaktır.

2. Entelektüel (Bilgi/Biliş) Boyutu

İnsan gelişim dönemleri içinde “ergenlik ve ilk gençlik, belki en kesin entelektüel ve moral etkilerin çağlarıdır.” Başka bir açıdan ifade edilirse, gençlik döneminde de din ve ahlâk konuları entelektüel ilgi ve merak alanları bakımından ilk sıralarda yer alır.

Ergenlik yılları, âdeta entelektüel bir açılığın yaşandığı dönemdir; onun için din ve ahlâk eğitiminde entelektüel boyut büyük önem arz eder.

Kur’an’da, ergenlik çağına geldiklerinde (beleğa eşudd) Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ’ya hikmet ve ilim verildiğinden bahsedilir. Böylece, gençlik çağının başlaması ile ilmin verilmesi, ya da ilim elde etme ve öğrenme faaliyeti arasında bir ilgi kurulur.

İnsana üstün değerini veren kabiliyetlerinden en önemlisi, anlama ve bilgi üretim merkezi olan aklıdır. İslâm, insanın aklını kullanarak hem bilgi üretmesini hem de “aşkın bilgi”yi anlamaya çalışmasını, öğütler.

İslâm’ın insanı karşı karşıya getirmek istediği bu anlamdaki bilgi, ilk olarak ciddî ilgiyi bulûğ ile başlayan gençlik döneminde görür. Çünkü gençlik dönemi, aynı zamanda bir muhakeme çağıdır. Onun için insan hayatının bu döneminde, özellikle din ve ahlâk konularında entelektüel faaliyet İslâm eğitiminin öncelikleri arasında yer alır.

3. Tecrübe (Duygu) Boyutu

Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu iman ve amel noktasından bakıldığında da tecrübe boyutu önem arz eder. İnanç, belli başlı üç süreç sonucunda ortaya çıkar: Biliş, duyuş ve motivasyon. Biliş, entelektüel boyutta ortaya çıkan bir süreç iken, duyuş ve motivasyon, büyük oranda tecrübe boyutunda gerçekleşir. Amel ya da davranış da bilgidен ziyade duygunun hakim olduğu bir süreçtir. Bu durumda tecrübe boyutu, gerçeğin doğrudan kavrandığı ve iman ile amel arasında sağlam bir bağın kurulduğu aşamadır.

Din ve ahlâk eğitiminin tecrübe boyutu, insanın birtakım fitrî duygularının onun değişim ve gelişimine imkan veren özelliğinin olumlu yönde motivasyonu ile gerçekleşen birebir ve vasıtasız duyuş ve yaşayışın ortaya çıktığı faaliyet alanıdır. Tecrübe boyutunun temel yapısını oluşturan heyecanlar, tutumlar, değerler, sevgi ve benzeri gibi duygularla karakterize bütün muhteva din öğretiminin duyuşsal içeriğini oluşturur.

İnsanın hakikatle teması, bilme ve yapma iradesi, doğru bilgi ve doğru eylemle ilişkisi, sahip olduğu aklî, duyuşsal ve duygusal yetenekleriyle gerçekleşeceğinden, eğitimde insanın öncelikle bu yeteneklerinin farkında olması, kendini tanıması, kendilik öz bilincini taşıması, duygularının ifade ortamı olan dürtülerini kontrol edebilmesi esasına dayanır. Bunun için, gençlik döneminde daha yoğunluk kazanan ve dengelenme ihtiyacında olan dört temel duygunun alt başlıklar halinde daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

a. Benlik Duygusu

Gençlik çağı, benlik kavramının öne geçtiği, çocukluk döneminde dışa dönük olan ilgi ve dikkatin içe yöneldiği bir dönemdir. Genç, kendisi ve çevresine yönelik keşiflerle içinde yaşadığı fizikî evren ve sosyal çevrede kendi yerini belirleme çabası içerisinde dir.

Gençlik döneminde benliğin sürekliliğini algılama, kendini tanıma ve nereden gelip nereye gittiğinin bilincinde olma, kimlik duygusunun da gelişmişliğinin ifadesidir. Çağımızda özellikle ergenlik dönemi için sözü edilen kimlik bunalımı, benlik kavramının oluşmadığı, gencin, kendine özgü duyguları, düşünceleri, amaçları ve içten kabul ettiği inançları olmadığı, kendine has bir yaşam ve dünya görüşü geliştiremediği durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'da tebliğin en çetin muhatapları arasında dikkati çeken kesim, bu yönlerden zaafı olan kişilerdir. Çünkü benlikle ilgili duyguların iki zıt kutupta menfi bir gelişim göstermesi, bir tarafta aşırı derecede silik bir benlikle insanın kendini inkara sürüklediği, diğer tarafta ise, kendini yücelterek tanrılık iddiasında bulunduğu marazî sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

b. Cinsellik Duygusu

İslâm eğitiminde, insan eğitiminin diğer alanlarında olduğu gibi, cinsel duyguların eğitiminde de inanç faktöründen faydalanılmaktadır. İnanç faktörü, Kur'an'da Hz. Yusuf kıssasında olduğu gibi kimi zaman kötülüklerden kaçıp sığınacak bir yer olarak, kimi zaman da yasak ilişkiyi engelleyen bir set olarak işlev görmektedir. "Allah'ın en çok beğendiği genç, gayr-ı meşru şehvet peşinde koşmayan gençtir" diyerek gençlerin cinsel arzularını, O'nun sevgisi ve hoşnutluğu ile aşırılıklardan korumayı amaçlayan Hz. Peygamber'in tavrından ise inanç faktörünün ikinci anlamda bir etki gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Cinsel duyguların eğitiminde önem arz eden diğer bir husus, empatik düşünme ya da düşündürme yöntemidir. Hz. Peygamber bu yöntemi, zina etmek için kendisinden izin isteyen bir gence başarıyla uygulamıştır.

c. Değer ve Anlam Duyguları

İnsanın değer duyguları, İslâm'ın ahiret inancı ile şekillenir ve güçlü bir yapıya kavuşur. Ahiret hayatı ve Allah'ın mutlak adaleti olmadan, insan dünya hayatında pek çok şeyi anlamlandırmakta güçlük çeker.

d. Bağımsızlık Duygusu

Gençlik döneminde beliren bağımsızlık duyguları, insanı kendine bırakmayan çevresel etkilerden kurtarma amacı taşıırken aynı zamanda onu, kendi nefsanî arzu ve tutkularından da uzak tutmayı amaçlar. Gencin, sadece çevreye karşı değil, kendi kendine de hakim olması gerekir. Çünkü özgürlük, "kendini belirleme" gücünü ifade eder. Bütün otoritelere karşı gelip de kendi içgüdüsel arzu ve tutkularının esiri olan bir insanın tam olarak özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir.

4. Ritüel (Dini Pratik /İbadet) Boyutu

Dinlerde ritüel boyut, inanç boyutundan sonra ilk sırada yer alır ve insanın Kutsal'a karşı bağlılığı ve saygı dolu tavrını görünür bir şekilde ifade eden belli sözler, jestler, davranışlar ve hareketler bütününden oluşur. İslâm'da ritüel boyut "ibadet" terimiyle karşılanır.

İslâmi açıdan ibadet sorumluluğunda esas olan, kişinin ibadetin anlam ve amacını kavrayacak bir bilince ve bu yöndeki hür iradeye sahip olmasıdır. Bu da

buluş ile başlayan gençlik döneminde ortaya çıkar. Bunun için İslâm'da ibadet sorumluluğunun ilk şartı akıllı olmak ve buluş çağına girmektir.

Kendi zihin ve ruh dünyasında oluşturduğu hayat felsefesinin, yaşanan dünyanın gerçekleri ile uyumlu ve ölçülü bir şekilde pratiğe dönüştürülmesi gençler için önemli bir problemdir. Diğer taraftan ibadetlerin, benlik ve kişilik gelişimini olumlu yönde etkilediği, insani ilişkileri geliştirdiği, cemaat şuru oluşturduğu, ahlâk bilincinin gelişmesine yardımcı olduğu, güçlü, uyumlu, bütünleşmiş ve sağlam yapıları bir kişilik ve irade oluşumuna yardım ettiği, huzur ve güven duygusu oluşturduğu, bedensel ve ruhsal hastalıklara karşı koruyucu bir rol oynadığı ifade edilmiştir.

5. Dinî Etki (Davranış) Boyutu

Bu boyut, insanın kendisi, diğer insanlar ve tüm çevresiyle ilişkilerinde dinin yaptığı etkiyi içerir.

İslâmî anlayışta eğitim, sonuçlarından bağımsız olarak değerli bir faaliyettir. Eğitimin başarısı, sadece sonuçlarıyla değil bizatihi eğitim sürecinin kalitesi ve başarısıyla ölçülür. Eğitim sürecinin kalitesi ise, inanç, ihlas, bilgi, niyet ve gayret... gibi dini-ahlâki motivlerle insanî çabanın en üst düzeyde karışım ve oluşumunca belirlenir.

İslâm eğitiminin gence kazandırmak istediği hayat tarzı, kısaca inanç, ibadet, ahlâk ve edeb kurallarıyla belirlenir. Bu çerçevede İslâm eğitim sisteminde din ve ahlâk eğitimi, gencin kendilik ve toplum bilincine sahip olmasından Yüce Yaratıcı'sına karşı itaatkâr bir tutum geliştirmesine, anne babası ile iyi ilişkilerine önem vermekten, diğer insanlara karşı ilgili ve mütevazi davranmasına kadar hayatın her alanında etki potansiyeli taşıyan geniş bir boyuta sahiptir.

Din Ve Ahlâk Eğitiminin Sosyolojik Boyutları

İslâm eğitim anlayışında, insanın dindar ve ahlâklı bir kişi olması, öncelikle, çevrenin olumsuz etkilerine kapılmadan fitrî kabiliyetlerini kullanarak doğrudan kendi gayret ve çabasıyla bir değişim ve gelişim sürecini akla getirir.

İslâm açısından gençliğin din ve ahlâk eğitiminde önem arz eden sosyal ortamları, aile, mabet (cami), ilim ve maneviyat meclisleri (okul, dini sohbet halkaları) ve diğer sosyal çevre olarak belirlemek mümkündür.

Ailenin genç üzerindeki etkisi, çocukluk dönemindeki etkilerin ertelenmiş sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukluk dönemindeki olumlu etkiler, gençlik dönemindeki gelişim sürecine katkıda bulunurken olumsuz etkiler bu dönemde bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aile, çocukluk dönemindeki olumlu etkilerle gencin, ergenlik döneminde sağlıklı bir cinsel kimlik ve yaşayışla barışık bir kişilik oluşturmasına yardımcı olmaktadır.

Mabetler, insanın kendini kutsala en yakın hissettiği ve sembolik bütünleşmenin gerçekleştiği, ruhi boyutunun incelendiği ve etkiye açık bir hale geldiği mekanlardır. Kişinin kendi ailesi dışına çıkarak daha geniş çevreden arkadaş edinme ihtiyacında olduğu gençlik döneminde, benzer inanç ve değer sistemine bağlı topluluğu bir araya getiren cami, bu yönde önemli bir fonksiyonu yerine getirir.

İlim ve maneviyat meclisleri gencin dini ve ahlâki hayatına önemli katkılar sağlar. İster birkaç kişiden oluşan küçük gruplar halindeki ilmi sohbetler, isterse kurumsal bir mahiyet kazanmış daha organize faaliyetler, gençlerin hakikat arayışına entelektüel boyutta en üst düzeyde cevap bulabilecekleri ortamlardır..

Son olarak; gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde akranların ve arkadaş grubunun yer aldığı özel bir sosyal çevrenin etkisi söz konusudur.

Sosyal hayatın kurum ve kurallarıyla yavaş yavaş şekillenmeye başladığı İslâm'ın Medine döneminde, Hz. Peygamber'in Mekkeli (Muhacir) ve Medinelili (Ensar) Müslümanlar arasında dini temele dayalı olarak tesis ettiği kardeşlik müessesesi, Asr-ı Saadet'in böyle bir diyaloga en üst düzeyde imkan sağlayan en önemli uygulamalardan biridir.

İslâm'ın ilk yüzyıllarında fütüvvet birlikleri , gençlerin bir arada bulunma ihtiyaçlarından doğan, dini ve ahlâki esaslara dayalı sivil toplum örgütleri de bunun en güzel örneklerindedir.

Son olarak yazarın sonuç kısmında elde ettiği bulgular doğrultusundaki 5 önerisinden bahsedebiliriz:

1) Din ve ahlâk eğitimi, daha geniş çerçevede işleyen eğitim sisteminin bir parçasıdır. Din ve ahlâk eğitiminin başarılı olabilmesi için bütünüyle eğitim sisteminin aynı evrensel değerler doğrultusunda kurulması ve işletilmesi gerekir. Bunun yanında, sistemler yaklaşımı içerisinde, sadece eğitim sistemi değil, diğer üst ve alt sistemler de insan ihtiyaçları, evrensel değerler doğrultusunda oluşturulmalı ve yürütülmelidir

2) Gençlik döneminde din eğitimi zihinsel süreçlere önem vermeli, gencin evrensel insani değerler üzerine kurulu sağlam bir hayat felsefesi oluşturabilmesine yardımcı olmalıdır. Geçmiş veya günümüzden derlenen hikayeler, yaşanan olaylardan örneklerle, dini ve ahlâki bir hayat ile insan mutluluğu ve toplum düzeni arasındaki doğru ilişkiye, din dışı ve ahlâk dışı bir hayat ile insan huzuru ve toplumsal dirlik ve devamlılık arasındaki ters ilişkiye dikkat çekilmelidir.

3) Gençlerin din ve ahlâk eğitimi, onlar için, büyük oranda en yakından uzağa doğru dini ve ahlâki gelişim için tabii bir ortam hazırlamaktan geçer. Aile, okul, iş çevresi görsel-işitsel ve yazılı basın-yayın... Gibi bireysel ve toplumsal hayatın eğitiminde önemli rolleri bulunan kurum, kuruluş ve organların, gençlerin eğitilmek istendiği değerler doğrultusunda dizayn edilmesi gerekir. Bireysel ve toplumsal planda, yetişkin din ve ahlâk eğitimi aracılığıyla, gençlere dini-ahlâki birey ve toplum modelleri sunulmalıdır.

4) Gençlere toplumsal görevler verilmeli ve sorumluluklar yüklenmelidir. Böylece onların toplumsal hayata aktif bir şekilde katılarak, hayatın yaşamsal gereklerini doğrudan öğrenmelerine imkan tanınmalıdır.

5) Din ve ahlâki gelişimde, özellikle günümüzde bir sorun olan gençlik dönemi cinselliğinin, her türlü sapmadan uzak bir şekilde çözüme kavuşturulabilmesi için, evliliğin kolaylaştırılması, genç kız/erkeklerin hayatlarında evliliği zorlu bir problem haline getiren toplumsal geleneklerin korkunç yığılmasından vazgeçilmesi ve evliliği bedensel arzuların meşru tatmin yeri olmanın ötesinde daha yüce amaçlar taşıyan bir kurum olduğu inancının yerleştirilmesi gerekir. Ayrıca evliliğin, sivil kuruluşlar, vakıflar ve devlet eliyle maddi olarak teşvik edici düzeyde desteklenmesi gerekir.